

ШЫН

№ 115
(17916)

2010 чылдың
сентябрь 28,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru

Яна БИЧЕ-ООЛ

ТЫВАНЫҢ ЧОНУНГА УЛУГ БЕЛЕК

• С.К. Шойгу республикага аалдап кээп чораан

Уун, сентябрь 27-де, Тывага Россияның Маа-
ры, РФ-тиң онза байдалдар сайыды, бистиң
ыс чер-чурттуувус Сергей Күжүгетович Шойгу
л-херекчи сургакчылаашкын-биле кээп чораан.
аалдаашкынының кол сорулгазы — чоокта чаа
ргени «Урянхай. Тыва дептер» номун респуб-
линың улус чонунга таныштырары.

хай. Тыва дептер»-биле
та таныжылга В.Көк-оол
жүмүш-шии театрының чаа
оран-савазына болуп
журажылга келген чон
залын долдур олурупкан.
ылганы ТР-ниң алдарлыг
Улустун хөөмейжизи
ол Ким-оолович Ховалыг
«Хүн-Хүртү» ансамблдин
жүмү, чараш театржыткан
ер үдеп, аңаа улам ханы
ген. Олар Тыва черниң
елерден тура бо чоокку
е чедир чурттап эрткен
ынарын бир онзагайы-
туккеннер. Көргүзүгүнүң
«Тыва дептерниң» чеди
аш кыстар залче бараал-
дуруп эккелген.

ук номну бижириңче ону идипкен
чылдагааннарның, ону бижип,
тургузуп турганының дугайында
тайылбырны кылган. «Бо сөөлү 80
чылдарда чамдык кижилер төөгүнү
бодунуң аайы-биле «бижиң»
турарының таварылгалары хөйү-
биле непереп турарын билер бис.
Тываның төөгүзүн шак мындыг
янзылыг кылдыр «бижириң»
болдурбазы-биле база бистиң
чуртувустун, республиканың чурт-
такчылары бо номну таварыштыр
оң херек кырында төөгүзү-биле
таныжар арганы бээр сорулга-биле
бо номну тургузар бодал меңээ
келген. Ында чүгле херек кырында
болган, турган фактылар кирген. Бо
номнун автору кылдыр мени адап
турза-даа, херек кырында ол Тыва-
га кээп, ону шинчилеп, оң дуга-
йында аңгы-аңгы үелерде, аңгы-
аңгы кижилерниң бижип турганы
төөгү материалдарын делегейниң
аңгы-аңгы булуңнарындан чыып

ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол Тыва
Республиканың Күрүне шаңналын С.К. Шойгуга тывыскаан.

кааны дептер-дир. Бис чүгле ол
ажылды организаасташ, үе-шаг
аайы-биле тургузуп каан бис — деп
тайылбырлаан — Номну долзу-
биле номчурунче силерни
кыйгырбайн тур мен. Бодунарның
сонуургалыңар езугаар чүүлдерни
тып, ылгап тургаш, номчуур
болзуңарза, ажыктыг боор. Бо
ажылды бижириңге мээң «оң
холум» — мээң ачам Күжүгет Се-
рэзевич болган. Эң-не кол чүүл чүл
дээрге, бо ном бо 7 тому-биле
төнмээн, оң уламчылаа ам-даа
турар дээрзинге бүзүрөп тур мен.
Оң бир чижээ кылдыр бо чоокку
хүннерде үнер Тыва дугайында
фото-чуруктар альбомун кирип
болур мен. Ында аңгы-аңгы үе-
лерде тырттырган, делегейниң
аңгы-аңгы черлеринден чыып каан
фото-чуруктар кирген. Шак-ла
ындыг ийи дугаар фотоальбомну
кады тургузарыңче силерни кыйгы-
рып тур мен. Ол ышкаш Тыва Рес-
публиканың «Тываның онза кижиле-
риниң намдары» номну тургу-
зарын эртем ажылдакчыларыңа
саналдаксап тур мен. Ынаар Тыва-
ның хөгжүлдэзинге үлүе-хуузуң
кирген кижилерниң дугайында
чүүлдерни киризе, кончуг чугула
деп бодап тур мен. Бир дугаар ары-
ныңа, чижээ, Максим Монгузжук-
ович Мунзуктун дугайында бижики
кирип болур-дур. Оон-даа дыка
хөй кижилерниң долчу намдары
аңаа кирер боор. Республикада
ындыг кижилер эвээш эвес болгай.
Бо чүүлдү кичээнгейге алырыңарны
диледим» — деп, ол чыылганнар-
га санал кириген. Тайылбыр сөзүнүн
сөөлүндө: «Бо номнун артында

бүгү делегейден дыка хөй кижиле-
риниң күш-ажылы турар деп онза
демдегеп каайн. Мээң мында
үүлөм көңүс эвээш, ынчангаш бо
улуг ажылды чоруткан ол кижиле-
рге улуг четтиргенимни илере-
диксеп тур мен. Ол ышкаш ол
ажылды кылырда меңээ консуль-
тация-тайылбыр чорудуп турган
кижилер база барын демдеглексеп
тур мен. Оларның бирээзи — К.Д.
Аракчаа. Ол бо ажылга мээң
солагай талакы холум-биле демей
турган. А чүге солагай дээрге, чүге
дизе, оң талазы мээң ачам турган
болгай. Бо шупту кижилерге база
катап четтиргеним илередиксеп тур
мен» — деп, ол чугаалаан.

Тайылбыр сөс чугаалаан соон-
да, Сергей Күжүгетович келген-
нерниң айтырыгларыңа тодаргай
харыыларны берген база үш «Тыва
дептер» номнарын белекке сунган.
Бирээзин ол бодунуң аныяк үе-
зинде кирип чорааны археологтук
экспедицияларыңа башкарыкчы
башкызы Т.Ч. Норбуга, ТКУ-нун исто-
рия факультетиниң 5-ки куру-
зунун студентизи Чаяна Хертекке,
Тывада орус географтыг ниитилел-
дин салбырының удуртукчузунга
сөңнээн.

Сергей Күжүгетович чыылган-
нарның айтырыгларыңа харыылап
доозуптарга, сценаже ТР-ниң Ча-
зааның Даргазы Ш.В. Кара-оол
үнүп келгеш, аңаа байыр чедирген
чылыг сөстөрү чугаалаан. Ол ыш-
каш «Тыва дептер» номнун рес-
публиканың аныяк-өскенин төрөөн
черинге ынакшылын кижизиде-
ринде канчаар-даа аажок улуг
ролюнун дугайында онза дем-

деглээн. «Моон-биле холбаштыр
ТР-ниң Чазаа дараазында шийтир
үндүрдү. Россияның Маадыры, РФ-
тиң онза байдалдар сайыды, орус
географтыг ниитилелдин прези-
дентизи Сергей Күжүгетович
Шойгуга Тыва Республиканың
Күрүне шаңналын тыпсыр!» — деп
чарлаанын зал адыш часкааш-
кыннары-биле уткаан. Хүндүлел
бижикирне алган соонда, Сергей
Күжүгетович: «Бо Күрүне шаңналы
дээрге-ле саң-түннүг акша-хөрөң-
гилер тыпсып турары ол болгай.
Кандыг-даа кижилер төрөөн чуртунга
мөгейин илередир ужурлуг. Мен
бо шаңналдың акшаларын Тыва
чуртунга сөңнээр деп бодап алдым.
Мээң чагырым болза, ол акшалар-
ның чартыын — республиканың
уруглар эмнелгезинге, а чартыын
— мээң төрүттүнген черим, Чадаана
хоорайның божудулга бажыңыңа,
дамчыдып бээр диледим. Ол
мээң төрөөн чуртунга эгидиим
болзунам» — деп чугаалаарга,
чыылганнар өөрүшкүзүн адыш
часкаашкыннары-биле илереткен.

Виктор Көк-оол аттыг театрга
ужуражылганы соонда, С.К. Шой-
гу И.Ярыгин аттыг спорт компле-
кзинге барып, аңаа кыска экс-
курсия кылгаш, улаштыр респуб-
ликаның аныяк-өскениниң төлээ-
лери-биле ажык чугааны кылган.
Ужуражылга үезинде аныяктар
аңаа сонургаан айтырыгларын
салыр аргалыг болган. Ужуражылга
кыска үе дургузунда болган-даа
бол, барык шупту салган айтырыг-
ларга Сергей Күжүгетович тода
харыыларны бээрин оралдашкан.
Республиканың келир үезиниң
дугайында айтырыгга ол ам болур
соңгулдалардан ол дорту-биле
хамааржыр деп харыылаан. «Ам
болур соңгулдаларга идепкейлиг
кириңерче силерни кыйгырып тур
мен. Бо удаада ам-на төлөптиг
кижилерден шилип алылыңар» —
деп, ол чыылганнарга саналдаан.
База ол ышкаш Улуг Хуралдың, оң
чамдык депутаттарының ажылыңа
хамаарыштыр улуг шүгүмчүлелди
кылган. «Республиканың бюджетин
хүлээп алырын ойталап турган
парламент кайы-даа үеде, кайы-даа
чуртка турбаан, чүгле маңаа,
Тывага, турганы меңээ ыянчыг бол-
байн аан. Чүгле демниг ажылдың
түннелинде чөптүг шийтирлер
хүлээп алдынар болгай. Мону эки
угаап билип турар кижилерден бо
удаада соңгуп алылыңар» — деп
ол онза айтып, аныяктарга чагып
чугаалаан. Ниитизи-биле ужура-
жылга чылыг, ажык байдалга
эрткен.

Дараазында Сергей Күжүгет-
ович Тываның Национал музейинге
муниципалдыг солуннар редактор-
лары-биле ужуражылганы кылып,
олар-биле ажыл-херекчи чугаа
чоруткан. Ужуражылга айтырыг-
харыы хевирлиг эрткен.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Автооруктарның үрелген черлерин септеп, катап тургузар ажилдарны чорударына Тыва Республиканың Чазааның курлавыр фондузундан саң-хөө акша-хөреңгизин тускайлаарының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2010 чылдың сентябрь 14 № 373 Кызыл хоорай

2010 чылдың апрель 13-19 хуннеринде харның кон-чуг дүрген-эрээни-биле республика болгаш муниципалитеттер аразының — Самагалдай — Ак-Чыраа, Эрзин — Мөрен, Кара-Хаак — Черби аразының оруктарының болгаш Чеди-Хөл кожуунун Хендерге суурже кирер оруктун шывыы үрелген.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың июль 15-те «Тыва Республиканың Чазааның курлавыр фондузунун бюджет акшаландырышының ажыл-лаарының Чурумунун дугайында» № 442 доктаалында дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы Тыва Республиканың Чазааның курлавыр фондузундан бюджет саң-хөө хөреңгизин Тыва Республиканың Орук-транспорт комплекзинин болгаш харылзаа яамызынга «Тыва Республиканың «Тыва автоорук»

автомобиль оруктарының эргелели» күрүне албан черинге автооруктарда үрелген черлерин септеп, катап тургузар ажилдарны чорударына объектилерин смета санаашкыннарынга дүүштүр бээри-биле 7521649 түннүг рубльди тускайлаар, оон иштинде:

— Самагалдай — Ак-Чыраа автоорук — 4003, 426 муң рубль;

— Эрзин — Мөрен автоорук — 396, 358 рубль;

— Кара-Хаак — Черби автоорук — 2804, 144 муң рубль;

— Хендерге суурже кирер орук — 317, 721 муң рубль.

2. Бо доктаалдың күүселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.С. Иргитке дагыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

2010 чылдың октябрь 10 — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) бирги чыыжының депутаттарының соңгулдаларының хүнү

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) бирги чыыжының депутаттарына кандидат

ЧОН БИЛЕ ПАРТИЯ
КАДЫ!

ОКТАБРЬ 10 — Тыва Республиканың Дээди Хуралының соңгулдаларының хүнү (Халас)

ТЫВА. Өзүдениң базымнары

ШЫНАРЛЫГ ОРУКТАР — АЖЫЛЫВЫСТЫҢ КОЛ КӨРГҮЗҮҮ

Бо чылын Кызылдың төп оруктары чаарттынып, найысылал улам чараш шиник кирип келген дээр болза, хөөредиг болбас. Оон төп кудумчузу Кочетов бүрүнү-биле септеттинген. Хоорайның чөөн чүгүнде база көвүрүг чаны долгандырыг оруктарның септелгези кылдынган. Рабочая болгаш ол чарыкта Набережная кудумчулары бо чоокку үеде септеттинер. Орук ажилдарында тускай машина-техника, дериг-херексел база кижилер хөйү-биле хаара туттунганын хоорайның чурттакчылары көрүп тур боор. База ол ышкаш бо бүгү ажилдар дыштаныр хүн дивейн чоруп турарын база эскерип болур. Ол чүүл ажилдың бедик организастанып херечилеп турар.

Найысылалдың кудумчуларының септелгезин «Восток» КХН-ни чорудуп турар деп чаңгыс эвес удаа МИЧ-терге медээлел келген болгай. Оон ажил-чорудулгазының дугайында янзы-бүрү чугаа-соот-даа үнүп турган. Ынчалза-даа бо организацияның шалыпкын, чогумчалыг ажилын демдеглевес аргажок. Ол ажилдың артында удуртукчу кижинин дыңзыг, негелделиг күш-ажылчы холу эскертинип турары илдең. Удуртукчу кижинин ажил-агыын чогумчалыг организастан шыдаарындан оон ажилының көргүзүлгери дорт хамааржыр болгай. Хөйүнү сонугалын хаара туткан ук бүдүрүлгениң амгы үеде ажил-чорудулгазының база келир үеде планнарының дугайында билип алыры-биле оон удуртукчузунга ужураштым.

Сергей Васильевич Уюсов — «Восток» КХН-ниң чингине директору. Чугаавыстың эгезинде-ле Сергей Васильевичини хөй чугааланырынга хөңү чок кижидир деп чувени эскердим. Мээң салган айтырыгларыма ол кыска болгаш тода харыылады.

Күш-ажылчы намдарын Сергей Васильевич төрөөн хоорайы Чадаанага автотранспорт бүдүрүлгө черинге автоэлектриктин өөреникчизи кылдыр эгелээ. Шериг албанын эрттиргенин соонда, ол Кызылдың автоорук техникумунга өөрөнгөш, ону чедишкенин доо-

зуп алгаш, шериг мурнунда-ла ажилдап турганы Чадаананың автотранспорт бүдүрүлгезинге чолаачылап, механиктел ажилдап турган. 1980 чылда Сергей Васильевич өг-бүлезинин аайы-биле найысылал Кызылче көже берген. Кызылга ол тускайжыткан №3 тудуг эргелелин асфальт-бетон заводунга прорабтап ажилдап эгелээ. Ынчал кээрге, ол амгы үеде удуртуп турары ажил-агының адаккы чадазындан депшип үнгөн, ону иштинден билер кижилер боол турар.

Орук ажил-агының дээди эртемин ол Красноярскин технотуг институтунга чедип алган. 1989 чылда асфальт-бетоннук орук тудуунун кооперативин организастан. Ол чорук, мээң бода-лым-биле, ол үеде, кажан чурттуң ниити байдалы сандаргай, улуг-биче бүдүрүлгелер буурап дүжүп турар үеде, дидим базым-дыр. Ола чылдан эгелээш, Сергей Васильевич «Восток» КХН-ниң чингине директору болуп ажилдап келген. Оон орук ажил-агында күш-ажылчы намдары ниитизи-биле 38 чыл-биле санаттынып турар.

Амгы үеде «Восток» КХН-ни федералдыг чергелиг «Енисей» М-54 оруунун 137 км. оруктун ажаалдазын, оон Эрзин — күрүне кызыл-гаары кезээнде 10 км-ниң септелгезин чорудуп турар. Бо чылын

«Восток» КХН-ниң чингине директору С.В.Уюсов.

«Восток» КХН-ни М-54 федералдыг оруктун ниитизи-биле 26 км орук шывыын септээн. Ол ышкаш Тыва Республиканың «Тываавтодор» автооруктар эргелели күрүне албаны-биле керээ езугаар биче хемчээлдиг хемнер суун эрттирер чалдарны, хоорзаларны тургузуп, септеп турар.

Бо чазын болган үерден республиканың дыка хөй оруктары үрелген болгай. Оларның септелгезин база бо организация чорудуп турар. «Дүүн чаа-ла Шагаан-Арыг хоорайның чоогунда оруктун кижилер агып чыдар хемни угландырар хоорзаның септелгезин хайгаарал чордум. Бо хуннерде Шамбалыг суурже баар оруктун чара шаап каан кезээниң септелгезин доостувус» — деп, Сергей Васильевич чугаалап турар.

Орук ажилдарындан аңгыда ук бүдүрүлгө Шагаан-Арыг футбол шөлүнүн, бассейнин тудуунда база хаара туттунган. Ында орукчулар бассейнин таваан, а футбол шөлүнүн шывыының адаан бетондан кудуп, салып турар. Шак-ла ыңдыг хевирлиг ажилды олар Кызылдың Совет Тываның 5 чылы аттыг стадионунга база кылган турган. Ол шалыпкын ажилдың түннелинде ук стадионун дерилгезинге үндүртүнген турган инвестицияларны

кыска хуусаа дургузунда шингээ-дип шыдапкаш, дараазында И.Ярыгин аттыг спорт комплексти эде-тудар талазы-биле акшаландырышкынны ТР-ниң Чазаа камгалап алган болгай.

«Сүбедей» спорт комплекзиниң дош шывыыглыг залының адаанга бетон орун база «Восток» салган. Наадым хуннеринде чаарттынып ажиттынган И.Ярыгин аттыг спорткомплексин тудуунга коммунал четкилер шугумун кылган организация база ол. Бо хүнде орукчуларның кол объектизи — Кызылдың оруктары. Сергей Васильевичиниң чугаазы-биле алырга, ында ниитизи-биле 19 септелге участоктары ажилдап турар.

— Хуу ажил-агылар боттарының ажилдап алганы акша-хөреңги-биле «амыдыраар» болгай. Бо талазы-биле силерниң организацияңар өскелерни мурнап турар деп болур бе?

— Орук ажилдарын чорударын тускай садылгажышкын езугаар ойнап алыр болгай. Оларны ойнап алыр күш-шыдал ол хүнде чүгле «Восток» КХН-де бар болганында кымның-даа буруузу чок. Кандыгдаа хевирниң бүдүрүлгези чижилгениң хоойлузунга чагыртыр апар. Ойнап алган чагывысты төлөтпү-биле күүседиринге бистиң материал-техниктиг баазавыс база улуг рольду ойнап турарын демдеглевес аргажок. Бо чылын оруктарны хөйү-биле септеп турар-дыр, ынчалза-даа байдал үргүлчү ыңдыг турбаан. Оруктар чаартылгазынче акшаландырышкын шуут үндүрбейн турган үелер база турган болгай. Ынчан биске берге үелер турганын утпаан бис. Ынчалза-даа бис аргаларны тып, ажилывыс соксатпайн келдвис. Бо сөөлгү үеде чагыглар хемчээли көвүдээни биске эки болуп турар. Хөй кезинде «Чаңгыс демниг Россия»

партияның төлөвилелде талазы-биле ажилдап турар. Ол дээрже Кызылдың орук Шагаан-Арыг футбол бассейни, И.Ярыгин аттыг комплекси дээш, оон-даа

— Амгы үеде ажил

берге болуп турар чүүл

— Ындыг кончуг берген

ынчалза-даа тускай мерге кадрлар база ажилчыны кайтарыы чидиг тургустунуп Амгы үеде аныяк-өскөн кар кылыкка, шупту-ла дээ темниг юристер, экономист лускаар чүве-дир. А чогуунза, ажилчыны кижинин ажил оон эвээш эвес чугула болуу талазы-биле база дора болдур ийин.

— Шак бо айтырыгны пирлээри-биле канды чеглер чорудуп турар си

— Керээ езугаар республиканың профтехөөредилге чер ПТУ-4, ПУ-10, Кызылдың ага техникумунун сургуулдар практиктиг өөредилгезин чорутур бис. Бо өөредилге черге сургуулдар аразында сургуул ажилын чорудуп, бо-ла лекседа номчуп баар-дыр ме сөөлгү үеде ол ажилдың тийик бе, аныяк кижилер хөй ажилдап кээп турар апарды улус аныяктарны бо-ла че берген турар, а мен аныяк дакчыларымны багай эвес, даа харысалгалыг, тура-соор деп көрүп турар мен. ажилдакчыларывысты өөргүгүлүп турар хоочунны, коллективтин кол көзүгүзүп турар кижилер бар. ның-биле эгин кожа үрде ажил болгаш оларга даяныр, бис биле бүзүрээр мен. Ниитизе бисте 400 кижилер ажилдап турар. Оларның бир айда алыр ортумаа-биле 123 рубльди зуп турар.

— Организацияңар доктаамал ажил-чорудуп чүү хандырып турарыңар?

— Бир-ле дугаарында бис чүүл бистерниң боттарывыс хамааржыр деп демдеглевес апар. Бистиң шудургу ажилывыстан, алган чагыгларын шаанда болгаш шынарлыг ажилывыстан организацияның доктаамал ажилы дорт хамааржыр ажилдакчыны чагыкчылар көрүп, билип-ле турар. Шынарлыг кылган оруктар бистиң ажилывыстың эң-не көргүзүү-дүр деп санаар мен.

— Тодаргай харыылар дээш четтирдвис, Сергей Васильевич. Улуг хемчээл чагыглар организацияңар доктаамал кирип турар рун күзеп каайн.

— Чагыглар-ла кирер, ажил бар болза, бис ону шынарлыг дээр кылырын хандырып бис.

Аяна БИЧЕ-ОЧУГААЛАШ

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛ тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутадына кандидат Амур Сатович ХОЮГБАН

Амур Сатович Хоюгбан 1950 чылда Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Шагаан-Арыг аймагына төрүттүнгөн.

Профессиязы: башкы, композитор, чогаалчы.

Хандагайты ортумак школазын, болгаш Кызылдың педагогика институдунун физика-математика институтунун доозукчузу. Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Чаа-Хөл кожуундарының школаларына ажил-чораан. 1977 чылда Барыын-Хемчиктин Аксы-Барлык, а 1980 чылда Шекпээр ортумак школаларының директорунга ажилдаан. 1993 чылдан тура, Чаа-Хөлдүн уран улусуна директору.

1991 чылдан бээр Чаа-Хөл кожуунун күүсекчи комитетинин чыгыш район Советинин удуртукчузу.

газынга ажилдаан. 1993-1998 чылдарда — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) депутаты, экономика комитетинин кижигү. 1998-2002 чылдарда — Тыва Республиканың педагогиктиг сайзырал институтунун ажилдакчызы. 2002 чылдан бээр хуу бүдүрүлгө черлеринге программистеп, колдуунда нота-хөгжүм литературазын парлаарынга белеткээр хуу парлаалга төвүн тургузуп, оон удуртукчузунга ажилдаан.

«Культура» деп номинацияга «Чылдың кижизи-2005» деп аттын эдилекчизи.

2006 чылдан «РОССИЯНЫҢ ПАТРИОТТАРЫ» деп политиктиг партияның Тывада салбырының удуртукчузу.

2007 чылдан Тыва Республиканың Композиторларының чогаалдыкчы эвилелинин даргазы.

2009 чылдан бээр Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы.

Чырыкче бодунун ырларының ийи чыындызын үндүргөн болгаш тыва композиторларның чээрби хире чыындыларын парлаалга белеткээр. Республиканың социал-экономика болгаш ниитилел-политиктиг амыдыралының чидиг айтырыгларын чырыткан публицисттиг материалдарның болгаш элээн каш проза чогаалдарының автору.

Өг-бүлелиг, үш уруглуг, бир уйнукут.

ПАРТИЯНЫҢ ИДЕЙЛИГ

РОССИЯНЫҢ ПАТРИОТТАРЫ

ҮНДЕЗИННЕРИ

Бистиң идеялиг үндезинивис — россияжи патриотизм, хөй националдыг төрөөн чуртунга, төрөөн черинге, чонунга ынак болуру.

Патриотизм дээрге-ле доктаамал, быжыг туруш-биле күрүнениң национал эрге-ажыын база бүгү Россияның хамааты кижиги бүрүзүнүн эрге-

ажыын камгалаары-дыр.

Бистиң кол эртинелеривис — ниитилелдин, күрүнениң болгаш хамаатыларның хөй кезинин үнелеп чорууру чүүлдеридир. Оларга бис мону хамаарыштырып болур бис:

- кижиги, өг-бүлө, оон аас-кежиги болгаш эки амыдыралы;
- Россияның күрүнези, оон хамаарышпас чоруу, чер-чурту, экономиказы, камгалал күжү, күрүнениң айыыл чок чоруу;
- эки күш-ажыл, эки шалың база эки шынарлыг чуртталга;
- тайбың чурттаары;
- демократия болгаш хостуг эрге;
- хууда болгаш ниитилелдин айыыл чок чоруу, кижиги бүрүзүнүн келир үезинге бүзүрели, уруг-дарыы болгаш уйнуктарының келир үези;
- кадык камгалал талазы-биле шынарлыг эмнээшкини алыры, эртем-өөредилгени чедип алыры;
- Россияның хөй националдыг культуразын делегейде культураның бир кол кезин кылдыр чедип алыры;
- долгандыр бойдус хүрээлелин камгалаары, бойдустан байлактарын шын ажыглаары.

ЧОН ДЭЭШ АЖЫЛДААЛЫҢАР

• Интервью

Бистиң корреспондентивис «Россияның Патриоттары» политиктиг партияның Тывада салбырының даргазы, билдингир композитор, чогаалчы, публицист болгаш политик Амур ХОЮГБАН-биле ужуражып, элээн каш айтырыгларны салган.

Корр. — Амур Сатович, «патриоттар» бодунун Программаның таныштырып турар-дыр. Партия ажыл-биле канчап холбайы тегинерни сонугадып болур бе?

А.Хоюгбан: — Чогум менде алыс хувискаалчы-партийжи санаан бар деп аас эдип шыда мен. Ынчалза-даа мергежилем биле кайнаар-даа айбылаарга, ам дивес чоруум бар. Ону чон сагыш човаашкын деп болурунаан. Институт дооскаш, Кытаажылдап артып каап болур ум. Ыраккы Мөңгүн-Тайгада кылар чедишпес дээрге, өөм биле көңүс билбес черже чонан бис. Ол романтиктиг базым чон-биле ажилдаарынга улуг кулганы берип, мээң бүгү чүмү-биле чуртсуна бээрингүм болган боор.

Чончуг аныяк үемде Барыын-Хемчиктин улуг школаларын удуртас-кежик меңээ таварышты. Чон чүве, СЭКП кежигүнүнге кандаа бактаап чорбаан мен. Чончуг кижиги-дир сен, партияга чон ал — деп дилеп-даа турду. Чончуг кирерде, партия райнун бирги секретары Ш.Кууун ажилдаар өрээлинге оочурура, чаңгыс кижиги артып калса, дезе берген черим база бар. Чончуг хирезинде 90 чылдарда ботнаан Тываның Улусчу намыстуна бээрге, Тыва дээш сагыш чончуг сеткилим-биле ол чончуг кежигүнү болдум. Партия удуртукчузынга бактаап, чондаа оон даңызы-биле Тыва аминтеги депутаттап-даа ажилым. Амгы үеде дүшкен-даа, БТУН бодунун үезинде тыва чончуг национал чоргааралын чончуг деңнелге чедиреринге чончуг хуузу кириген деп бодаар

улуг-биче айтырыгларын сайгарып, а эң-не кол чүве ол билиш-кинерни орус-тыва дылдарга кандыг-даа аудиторияга чедингир тайылбырлап билирин демдеглексээр ийик мен. Бо хүнде ол күрүнө эрге-чагырга органнарынга ниитилелде бар янзы-бүрү үзел-бодалдарның төлээлери туруп болур деп принципти херек кырында боттандырып, мени-даа болза бодунун командазынга ал алганын оон бурунгаар көрүштүг бодалының херечизи деп бодаар мен.

А «Россияның Патриоттарында» бо хүнде бактаап турарымың чылдагааны дээрге, ында кандыг-даа ажык-кончаа сүрген сеткил чок, чүгле партияның чон дээш сагыш човаашкынныг Программаны, Идеязы, Идеологиязы болуп турар. Ону бистиң агитастыг материалдарыбыстан, солун-сеткүүл, радиотелевидение дамчыштыр-даа билип ап болур.

Корр. — «Россияның Патриоттарының» Программаның соңгукчулар-биле ажил — депутаттарның ажил-чорудулгазының бир кол кезин дээш кончуг шын. Ынчаарга ук ажилды делгеренгейи-биле тайылбырлап берип болур силер бе?

А.Хоюгбан: — «Россияның Патриоттары» Тываның парламентизинин ажил-чорудулгазын чаа, шынарлыг чадаже көдүрүп, оон чон дээш ажилдаарын, езулуг-ла чончуг бөгүнде бергедежи туруп айтырыгларын тодаргайы-биле, боттуу-биле шийтпирлээрин чедип алыр сорулгалыг.

Корр. — Ниити сөстөр эвес, а оон-даа тодаргай чижектерден адап болур силер бе?

А.Хоюгбан: — Болбайн канчаар. Чогум харааданчыг чүве чүл дээрге, бо хүнде парламентинин ажилында чон дээш эвес, а боттуу-хуузуна ажык-кончаа дээш ажилдаар угланышкын колдааны илдең апарганын эскерип тур боор силер. Бистерниң ажилдап турган үевисте бадылаашкын дээш садыглажып деп чүве уйгу-дүшкө-даа кирбес турган. Иштиги айтырыгларны шийтпирлеп чадап, Кремльче чагаалар шуудары шуут ыядыңчыг чорук-тур. Каш борбак

санныг тыва чон чүнү үлежип чадал турар бис.

Кремльге салыр болза, өске улуг айтырыглар бар болдур ийин. Чижээлээрге, бот-дугайты, 1995 чылда бирги Чечен дайыны эгелээнде, депутат эрге-байдалымын ажылгап, күрүнениң бодунун-на чонунга удур дайын чарлаанын телевидение дамчыштыр буруу шапканымын сактып тур мен. Мээң ынчан Кавказ айтырыын күш-биле кажан-даа шийтпирлеп шыдавас дээр сөстөрүмни бөгүнгү болууш-куннар бадыткап тур ышкажыл.

База-ла ол чылдарда Күрүнө Думазы чолаачыларга хамаарыштыр улуг торгоалдарны хүлээп алган турган. Тываның Дээди Хуралы мээң идекейим-биле кириген саналды деткип, ол орустаарга «драконовские штрафы» дээр торгоалдарны күш чок кылырын негээн. Россияның регионнарының хөй кезин бистиң ол саналывысты деткээр болгаш Күрүнө Думазы бодунун шийтпирин чартык чыл хире болганда солуур ужурга таварышты. Бөгүн көрүп турарымга база катап-ла торгоалдар езулуг-ла «амырга-моос» ышкаш апарып, харын-даа улам амдажааш, оларны оон-даа шыңгырадырын негеп турар күштер бар бооп турар. Торгоалдың түнү улгадыр-ла, хээлиниң түнү улгадыр, а ажилга улуг-ла дуза бербес деп чүвени амыдырал, КАИ хамаанчок, өске-даа адырларга бадыткаан ийик чоп.

Моон алгаш көөргө, бистер федералдыг деңнелге боттуг саналдарны кылып болур ышкажыл бис.

Корр. — А республика деңнелинде кандыг айтырыгларны көдүрүп болурул?

А.Хоюгбан. — Солун чүве чүл дээрге, республика деңнелинде кандыг-даа айтырыгны көдүрүп эккээрге, оларның хөй кезин чүгле федералдыг деңнелге чогулгалыг шийтпирлээрден хамааржыр апар боор-дур. Чижээлээрге, бистиң парламентарийлеривис Спутник суурга кижилерни квартиралардан үндүр октап турда, оларга болчуп эвес, а оода-ла аңаа хамаарыштыр сайгарылганы кылыры-биле парламент деңнелинге комиссия безин тургуспайн бардылар. Ол күрүнө биле хамаатыларның аразында үс-күлөжишкенин кол-ла чылдагааны Күрүнө Думазының хүлээп алганы «Жилищный кодекс» дээр кымга-даа чажыт эвес болгай.

Азы пенсионерлерниң болгаш эвээш орулгалыг кижилерниң амыдырап-чурттаарына эң-не берге байдалды таварыштырган «Чиигелделер акшаландырышкыны» (Монетизация льгот) деп хоойлу талазы-биле бистиң депутаттарывыстың үзел-бодалдарын мынчага чедир билбес бис.

А эң-не берге байдал чуртталга тудуунда болгаш чонну чуртталга шөлү-биле хандырылга айтырыгларында. Россия 2005 чылдан эгелеп капитализмче чүмү-биле кирипкен деп санал, ук айтырыгларны тус черниң эрге-чагыргаларынче карак ажыт чайладыр идипкен. Ол ийи деңнелге аразында инвалидтер, хөй ажы-төлдүг, эвээш орулгалыг кижилер, бодунун үезинде күрүнезинге ак сеткилдиг ажилдап бергеш, назыйлап-кырааш амыдыралы берге байдалга келген кижилеривис кайда-даа чок, чыдып калган. Ындыг кижилер муң-мун болуп турар. Мээң ажылым социал хандырылга-биле холбашкан болгаш, мындыг айтырыгларга хүннүнү-не таваржыр-дыр мен. Бо хүнде оларның айтырыгын харыы чаңгыс: «Аукцион таварыштыр садып алынар!» дээр, ол-ла. Россияның хоойлулары ыңдыг. Мындыг таварылгада депутаттарның сөзү канчаар-даа аажок үнелиг апар.

«Россияның Патриоттары» социал чуртталга тудуунга федералдыг акшаландырышкыны четчир кылдыр камгалаарын база үстүнде адаанывыс берге байдалдыг кижилеривиске чурттаар арга-шинээн экижидери-биле күүсекчи органнарга тускай фондуну аңгылаарын чедип алыр сорулгалыг. Алдарлыг спортчуларывыска ийикпе азы сонгаартан келген улуг эргелиг

дүжүметтеривиске чурттаар бажың айтырыын кончуг дүргөн шийтпирлеп бээр ышкажыл бис. А чамдык берге байдалдыг кижилеривиске квартира эвес, а оода-ла 100-200 муң хире акша-биле дуза болза-ла, арткан айтырыгларын боттары шийтпирлеп алгаш чоруй баарлар-дыр ийин.

Оон ыңай Тываның байлактарын шингээди туруп иштикиниң-даштыкының фирмаларының тус черниң социал, кадр айтырыгларына дузанын хоойлу, дугуржулга езугаар хажык чок күүседир депутаттарның кичээнгейинге турар ужурулуг. «Каа-Хеминиң хөмүр-даш разрезин» өрткертин кара тура-зында өстүргенин парламент чүге карак ажыт эрттирип турарыл? Бир эвес Чазактын саналдарын тооп көрбес чүве болза, Тываның кара довураа — хөмүр-даштын ачызында байып турарларны чон томаартып болбас бе? «Енисейниң үлетпүр компаниязы», «Лунсин» дээр ыш-каш фирмалар тус черниң социал айтырыгларын канчаар шийтпирлеп турарын депутаттар чүге сайгарып болбазыл? Демир-оруктуң социал инфраструктуразының, аңаа ажилдаар тус черниң кадрларының айтырыгларын депутаттар амдан эгелеп кичээнгейге албас болза, Ак-Довуракка, Хову-Аксынга ыш-каш чөрүлдээр тургустунуп болурун «Россияның Патриоттары» кичээндирип тур.

Түннелинде база катап чугаалап каайн. Тываның келир үези, сайзыралы дээрге-ле, бирээде, чурттап турар черивистин езулуг ээлери болур ужурулуг бис; ийде, араганың аспаандан үнүп, элээртээлинер; үште, эң-не кол чүве — кижиги бүрүзүн ажилче хаара тудулаар. Маңаа көдээ ажил-агының сайзыралы кол рольду ойнаар ужурулуг. Бистер аграр республика деп санадып турар бис, ынчалза-даа сонгаартан келген хереглекчилер айда 15-20 тонна этти садып ап тураалы дээрге, ол чагыгны күүседиптер арга-шинектиг ажил-агылар тывылбас боор-дур. Чөгөнчиивисти.

Кижиги бүрүзү сайгарлыкчы болбас, үлетпүрүс ам-даа кавай-да чаш-биле демей, демир-орукка ажилдаар кижилер азы бюджеттиг ажилчын олуттар санныг-ла болгай. Ынчангаш көдээ ажил-агыны сайзырадыры — чаңгыс-ла боттуг орук ол. Кожуун, суму бүрүзүнүгө шаанда ыш-каш кайы хире продукцияны бүдүрерин дагып каар, белеткел конторалары бүдүрүкчү биле садып алыкчының аразында хосту дуглаар ужурулуг. Эң сөөлгү улуг ажил — бүгү чон күрүнениң күчүлүг күжү-биле демнежип тургаш, тыва кижиниң ыядыңчыг хамчыы — мал оорун чок кылыры.

(Өрткетиң парлаан).

Чазак Даргазының ажил-албаны

Бажы бедик Бай-
Тайганың сүлдеси
бедик чону-биле..

Тываның кайгамчык чараш бойдус-чурумалдыг черлеринин бирээзи ырда кирген бажы бедик Бай-Тайганың эдээн ээлеп чурттаан алдар-аттыг ус-шеверлеринин, артистеринин, эртемденнеринин болгаш көдээ иштиң маадырлары — хойжуларнын, кадарчыларнын чуртун эргип, кожуунун ажил-ишчи чону-биле ТР-ниң Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол ужуражылганы сентябрь 21-де эрттирген.

Тээлиниң көдээ Культура бажында кижжи бажы кизирт, аът бажы козурт дээр ийикпе, тырып каан-биле демей. Чазактын ажил-чорудулгазынга, оон удуртулгазы — ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун ажил-ижинге сонугурагал ол хире улуг дээрзи илдең. Кожуунун чурттакчы чону-биле ужуражып, чугааны кылыры-биле бай-тайгажыларнын чоргааралы — Хүндүлелдин демдээ орденниң эдилекчизи, РФ-тин алдарлыг башкызы, «Башкы» сеткүүлдүн кол редактору Н. С. Конгар, Тыва Республиканың Чазаның Даргазының чөвүлекчизи, Тываның Улустун чогаалчызы А.А. Даржай болгаш яамыларнын, ведомстволарнын харысалгалыг өске-даа кижилери чедип келген.

Эрткен үш чылдың иштинде Чазак Даргазының, оон удурткан Чазаның ажил-чорудулгазы кандыг түннелдерин бергенин Ча-

каны болур.

— Бай-тайгажылар, эр хейлер! Малдың кыштаглаашкын айтырыныче улуг кичээнгеин углап, сизген-ширбиил белеткелинге идепкейлиг болганыңарнын бир бадыйткалы — кожуунун Тээли ортумак школазынын башкылар коллективинин ВАЗ-07 маркалыг автомашинаны шаңналга алганын айтырга-ла, четчир — деп, Ш.В. Кара-оол демдеглээш, Наадым байырлалын күш-ажылчы чедиш-киннер-биле төлөптүг уткуп, байырлалдың аңгы-аңгы мөөрейлеринге тиелекчилер болганынга база катап байыры чедирген.

Мурнады хөгжүдер «Агроулетпүрнү хөгжүдери» национал төлөвилел аграр, мал ажил-агыйлыг бистин республикага дорт хамааржыр. Ону кижжи санынга онааштыр мал бажының талазы-биле бистин республика Россияда — бешки, Сибирьде — бирги черде, а дүк бүдүреринин талазы-биле он бирги черде турарын бай-тайгажыларга таныштырган. Бо чылдың сентябрь 1-нин көргүзүү-биле республиканың ажил-агыйларында 1 млн. 572 баш санныг мал-маган бар. Ол сан-чугагайын иштинде бай-тайгажыларнын азыраан каш чүзүн малының баш саны база кирип турар.

Бай-Тайганың ажил-ишчилери-биле ужуражылга.

зак Даргазы ажил-агыйжы байдал-биле таныштырган.

ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол чугааның эгезин республиканың көдээ ишчилеринин эрткен Наадым байырлалындан эгелзэн. Бүгү тыва чонунуң ынак байырлалы — Наадым байырлалы ниитизи-биле чүгээр деңнелге эрткен. Байырлалдың алыс утказы күш-ажылды түннеп, мурнунга сорулгаларны салыры болганда ол чүүл күүсеттинген деп болур. Мал-чыннарнын III съездизинге кожуунардан эң-не шылгараңгай малчыннар чыылгаш, малчын кижинин ажил-агыйынын мурнунда тургустунуп келген чидиг айтырылганы сайгаржып, ону алып алырының оруун дилеп, кылып чорудар сорулгаларны салган. Оон аңгыда көдээниң амыр эвес ажилында кижилеринин ат-алдарын көдүрери — бир кол сорулга. Чылдың түннелдери-биле шылгарааннарны хөй чонга таныштырып, оларнын чурук-хөрүүн дайыннын маадырлары-биле кудумчуларда көскү черлерде асыллааны — анык-өскенге-даа үлегер-чижек, көдээниң маадырларынга алдар-дыр деп демдеглээш, эң-не дээди түннелдерни көргүзүп, республиканың көдээ ажил-агыйынын сайзыралынга улуг үлүг-хуузуун кириген малчыннарга хүндүлүг аттарны тыгысып, күрүнө шаңналдарын тывыс-

Ынчангаш көдээде чурттап турар ажил-ишчи кижилерге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургузары база онза чугула. Ылангыя муңчу хойжуларны деткири-биле бо чылдың сентябрь 15-те Чазак доктаалыга атты салганын дыңнадып, хойжуларга кандыг-кандыг магадылалдар ында көрдүнгенин кысказы-биле таныштырган.

Көдээниң сайзыралын чедип алыры-биле чаа инновацияларлыг технологияларны ажылдап, ажил-агыйны сайзырадыры чугула. Аңаа ажил-ишти кылып бүдүрүп шыдаптар кижинин сонуггалы улуг болур ужурулуг. Камналгалыг, чаа технологиялар-биле ажилдаары үнүң негелдеси, ынчангаш ону шигээ-дип алыры чугула дээрзин база сонуграткан. Көдээ ажил-агыйның продукциязын болбаазырадыр биче бүдүрүлгелерни ажыдары кол угланышкын болур. А ону чедип алырда, бир дугаарында, эъттин, сүттүн, дүктүн өрттөн чогуур деңнелге чедирери ону бүдүрүп турар кижилерге сонуггалды оттурар ужурулуг деп айткан. Кызыл хоорайны долгандыр агроулетпүр куржаа кылыр сорулга салдырган. Кызыл кожуунда куш фабриказы, ногаа тарыыр теплица ажыттынып, чугула дээн чем продукциязы-биле хоорайжыларны-даа, кожууннарны-даа хандырып эгелзэни — бурунгаар базым. Шак-

ТЫВА — ЧАҢГЫС

ла ындыг хевирлиг ажилдар ам-даа уламчылаар.

Чамдык кожууннарда биче бүдүрүлгелер ажыттылган-даа бол, чамдык шаптараазыннар барын база чугаалаан. Ол дээрге чаа үнүң дериг-херексели-биле ажилдаар тускай мергежилдик кижилериниң чогу дээш, өске-даа үе-биле шитпирлээр айтырылганы-дыр. Ындыг болзажок бурунгаарлаашкын бар деп болур. Сүт-Хөлде, Эрзинде, Бии-Хемде цехтер, Чеди-Хөлде, Ильинкада сүт-бараан фермалары ажыттынып, продукциязын сайгарып эгелзэн.

Бо чайын Республика хүнүнде кидис фестивалын бир дугаар эрттиргени бистин чонувус ада-өгбеден дамчып келген ус-шевер тывынгыр күженишкенин бо ажилды ам-даа кылып билирин, оон аңгы-аңгы бараан аймаан бүдүрүп болурун херечилзэн. Кидис байырлалынын киржикчилери — бай-тайгажыларга деткимчени берип болур, ону чедип алырда шын долдуртунган документи-биле чедип алыры сүмелзэн.

Ам кол сорулга көдээ ажил-агый продукциязын бүдүрүп үндүрер бүдүрүлгелериниң санын көвүдедири болур. Чер ажил-агыйын хөгжүдери-биле суггаттыг черлерни ажылдап, суггат системаларын катап ажылдап кириерин сүмелзэн. Отчеттук чылда 4 суггат системаны ажылдап кириген, ынаар 10 хире млн. рубль үндүрген. Чоокку база бир сорулга — малдын ниити баш санын 2 млн. чедирер. Ону чедип алырының бүрүн аргалары бар. Мал азыраарыга аныктарнын сонуггалы улгаткан, малдыг кижжи каас-даа, тодуг-даа деп чүвени биле берген. База ол ышкаш мал бажынга субсидияны доктаамал бээрин чедип алыр. Ол малчын кижинин сонуггалын улам хаара тудар. Хой, өшкү, чылгының тыва уксаазын хевээр арттырып, олче ажилдарны база углаар. Бо чоокта Моолдан 150 өшкү малды алып кылдыр дугуржулга кылып алгаш, федералдыг төптөн чөп-шээрел алдынмай турары-биле ол саадап турарын база чугаалаан. Черле ынчаш уксаажылдыг ажилын экижидери малдың продуктулуг чоруун көвүдедири болганда, аңаа сонуггал улуг болур деп түннээн.

Республикага тудугну, бирги

чергеде көдээни сайзырадыры — бурунгаар салдырган ажилдың бир угланышкыны. Ынчангаш Тываның Чазак чоокта чаа бир доктаалды хүлээп алган, ол дээрге көдээ черге ажилдаар анык специалистерге чурттаар оран-сава тудуп алырынга 150 куб тудуг материалы-биле деткимчени көргүзери-дир. Шак-ла ындыг хевирлиг деткимчени алдар-аттыг кижилер, инвалиттер болгаш аңгы-аңгы дайын хөделишкениннеринин киржикчилери ап болур деп сонуграткан.

Эрткен чылын ажылгалга кирген 30 ажыг тудугнуң хөй кезин 20-30 чыл иштинде ара турган «кырган» тудуглар болур. Аңаа Национал музейниң, Бии-Хем кожуунун төп эмнелгезин хамаарыштырып болур.

Экономика талазы-биле ажилды күштелдиреринин кол айтыры — сонугула. РФ-тин Президентизин бодунуң айтканынга дорту-биле Тываны айтып, дотациялыг бистин республикавыска ол хире санныг депутаттар корпусун тудары чөптүг бе деп айтырыгны тургускан. Ынчангаш ийи палаталыг Улуг Хуралдың орнунга, 32 депутаттыг ТР-ниң Дээди Хуралын чонунуң сонугдалары-биле тургузары көрдүнген. Чазак-чагырганың дээди ийи органның чангыс аай билишкенин ажилы чокта ажил-агыйжы айтырылганы шитпирлээрде-даа, хоойлужуткан актыларны хүлээп алырда-даа, республика бюджетин бадылаарда-даа дыка берге-дир дээрзин Чазак Даргазы чажырбаан. Ажы-биле чугаалаарга, бо чылдың апрель айдан тура ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатасының депутаттары ажылдааан. Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдизинге, бөдүүн кижилерге-даа дорт хамааржыр дыка хөй эрге-хоойлулу нормативтиг актылар, хоойлулар, доктаалдар хүлээп алдынмааны харааданчыг. Бөдүүн чон каражадап, хажызынга чыдып каап турда, чамдык каш санныг депутаттар бай-хөрөңгетен кижилерге каш-каш чүс муң акшаларга саттынып, тыва чонунга тоомча чок «доораланы» берген олурары дыка улуг шаптараазыннарны тургузуп турарын, ол хөй акшаларнын артында бистин эгээр-тинмес байлак тыва чуртувустун ажылгалче кирбээн шыгжамыр-

ларынче дорт шыгаашкын айткан.

Бистин республикага хоойлу чогаадып тургузуп эвес, а күрүнө эрге-чагыргашупту адырлары-биле ажилга удур-дидир харылзааны зырын, ниитилелди эвилелд республиканың экономика доктаамал быжыг байдалына гаш шапкын сайзыралын чед шыдаар парламентини турт эргежок чугула. Ынчангаш ның сайзыралынга боттук дүк-кимчени көргүзүп-даа турар көргүзүр-даа ажил-херекти-тияны, оон депшиткен ажил-путаттарны сонуг алырын даан. Ынчангаш чон сонугдал бир дем-биле идепкейлиг кичону, чурту дээш ажилдал депутатка кандидат дээш балитиктиг партия дээш бадыл сүмелзэн.

Дараазында бай-тайгаж боттарының санал-оналын бе Кожуун төвү-биле Кызыл-Дамунуң аразында аргыжылга көвүрүүн дажаан суг үрөп шындан бо хүнде кызыл-даж аргыжылга-биле бергедел-рын, ону дүрген доозуп бээр-лээрге, ТР-ниң Чазаның Дар-тодаргай харыыны берген бо нерге тудуг-селтелге ажилында кидин түлүк, хемнин уму-керткен, көвүрүгүнү тудуу ады-лып турар, ону октябрь 1-де а-лалче кириери ылаптыг деп. Не-школазынын директору Айла-Хертек школага спортзалдан бээринин талазы-биле айт-тус чер чагыргаларының ка-шаландырышкыны-биле ол а-ды чорудуп болур, төлөвил-дарый тургускаш кириерин с-лзэн. Кожуунда хүрээниң с-гезинге бодунуң өмүнээзинде-задан кадарын дилзэн дилет-черле кызыдар мен деп ааза-

Сөс ап, санал бергенер «Гыс демниг Россия» партия-Тывада регионалдыг салбыр-ажыл-чорудулгазынга бедик-лелди берип, ол үнүн бээр-ин ол дээш өскелер база ба-дын кыйгырган.

«Башкы» сеткүүлдүн кол-дактору Н.С.Конгар депутат-ка дидат дээш үнүн берип тур-а, ажил-агыйжы шынарын, бурун-көрүжүн көрүп, шилилгени кы-маңаа акызы, дунмазы, төр-

ЭП-СЕТКИЛДИҢ ӨРГЭЭЗИ

ышкыш чүүлдерни аткаар ок-
рын сүмөлзэн. А Тываның
чогаалчызы А.А. Даржай:
илгелиг сонгулда болганда
р алаар. Кижиктиңге өй хеп
садып алыр, кижиктиңге би-
ттаарда сеткилинге тааржыр
и шилип ап чурттаар болгай.
гаш силер Тывабыстың келир
ээш ажилдап шыдаар кижик-
шилип тургаш, шын шийтпир-
үрүп бадылаңар» — деп ча-

нелинде ТР-ниң Чазааның
Ш.В. Кара-оол оон ажил-
у журажылгазын чыгып
чонга четтиргенин илерет-
нел сөстү алган. «Респуб-
Баштың кижиктиң болганым-
бурунгаар хөгжүлдези, ки-
зүзүнүң амыдыралы дээш
арысалгалыг мен. Ынчал
республиканың бурунгаар
дзинге кадрлар политика-
рольду ойнаар. Чер-чер-
кадрларның өзүлдезин че-
ры чугула, а Чазакка ажил-
адрлар эге чаданы көдээ
ге эрткен турарын чедип
(үрүне болгаш муниципал-
таннарның ажилы ийи аң-
болза, чаңгыс сонугалды
тун хөгжүлдезин чедип
ылды кылыр ужурулг. Ын-
ганда бот-боттарын детки-
гыс дем-биле, чаңгыс кө-
биле ажилдаарын чедип
— кол сорулга» деп түң-

Сонгулда — амыдыралды аар углаарының шилилдеси

ыг кыйгырыгың адаа-биле
Чазааның Даргазы Ш.В.
л-биле ужуражылга Ак-
хоорайда Культура орду-
ла хүн эрткен.

лерни эвилелдеп, ниити-
емнестирип, аңгылажыр
соксадып, кады ажилда-
чедип алыры — бо хүнде
ар айтырылганың бирээ-
ас октябрь 10-да болуп
Р-ниң Дээди Хуралының
нтизинин) бирги чыыжы-
уттарынга кандидаттар-
гулдаларына идекпейлиг
шын шилилгени кылыры —
зүзүнүң хамааты хүлээлге-
улдаларның кол чорудуу
аментиге ажилдаар чаа
арны сонгуп алгаш, рес-
ның социал-экономиктиг
езинге хамааржыр чаа-чаа
арны боттандырадыр.
убликаның экономиктиг
езинде эң кол черни көдээ
ий ээлеп турар. Чүге дизе
шаг-төөгүден бээр мал-
бактанчып, оон-биле то-
а чурттап келген. Ынчан-
номиканың бо адырынче
тү мөөнөп, оон хөгжүл-
дип алыры — кол сорулга.
ылын көдээ ажил-агый-

ның акшаландырышкынын 5 катап
өстүргөн. Ындыг болзажок ажил-
агыйны бүрүнү-биле бут кырынга
тургузуп алырынга млрд.-млрд. ак-
ша-хөреңги негеттинер. Ынчалза-
даа бистин көдээ ишчилеривис бот-
тарының көргүзүлгери-биле че-
дишкенин болуп, Сибирь федер-
ралдыг округта бирги черге үн-
ген. А малды малдап чоруур кижик-
бай-шыырак чурттаарын чедип
алыр бо хүннүң кол сорулгазы кыл-
дыр тыва Чазактын мурнунда тур-
густунган. Малдан бүдүргөн про-
дукцияны таарымчалыг өртектелге
хүлээп ап, ол чиг этти болбаа-
радып, янзы-бүрү аш-чем аймаан,
үлетпүр барааннарын бүдүрүп
кылыры мурнувуста. Малчынар-
ның социал байдалын экижидип,
«Көдээни сайзырадыры» федер-
ралдыг программаның боттаныш-
кыны-биле таарымчалыг чурттаар
оран-сава, кудук, чунар-бажың
дээш, тудугларны кылып ап болур.

А мурнувуста тургус-
тунган айтырылганы
чогумчалыг шийтпир-
лээринин бир аргазы
сонгулдаларда шын
шилилгени кылып соң-
гууру дээрзин ол чугаа-
лаан. Сонгулда амыды-
ралдың кайнаар углаа-
рының шилилгези бол-
ганда бодунарның
келир үеңер дээш үнү-
нерни берип бадылаңар
деп ак-довурак-
чыларны кыйгырган.

Ак-довуракчылар-
ның айтыры кылдуун-
да-ла чылыг-чылыдыл-
га төвүңге, аныяк специалистерге,
эмчилерге, башкыларга чурттаар
оран-сава, стадион тудуунуң айты-
ры база ажилчы олуттар ярмар-
казын бо улуг кожуунга чоп эр-
тирип болбазыл дээр ышкыш айты-
рылгар болган. Чазак Даргазы ол

Мугур-Аксында спорт залының ажыдышкыны.

ның Баштың сумунуң социал
объектилерин кезип, кыштаглаш-
кынга кайы хире белеткенгенин ба-
за хынап көргөн. Кожуун чагыр-
газы чурттакчы чон болгаш социал
адырның албан черлери одаар чүү-

че кириген болгай, оон күүселдеси
чүге амдыгаа чедир күүсеттинмейн
турарының дугайында айтырыл-
ларны сонугаан.

Каргы сумузуңуң ажилчы кол-
лективтеринин ортузунга эрткен
чыскаал байырлалына киришкен,
ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш. Кара-
оол Мөңгүн-Тайга кожуунга хамаа-
рыштыр Чазактын өмүнээзинден
кылып чорудар деп турар айтырыл-
ларга каксы доктааган. Мөңгүн-
Тайгаже орук-септелге ажилда-
рын ам-даа күштелдирерин ол
азаан, аргыжылга оруунда ам-
даа чедир кылыр ажилдарны боду
көргөш, улуг бир грейдерни чоок-
ку үеде, ылавылаарга, ноябрь айга
чедир, саткаш, бээрин азаан. Сар-
лыкчыларның ажилын деткири-
биле субсидияны дарый бээринин,
транспорт айтыры дээр ышкыш
хүннүң чугула айтырыларын ажил-
агыйжы байдал-биле дарый
шиитпирлежирин чугаалаан.

Байырлалдың чыскаалын мага-
дап көргөш, мөңгүн-тайгажылар,
найысылалдан ырак-даа болза,
бай-шыырак чурттап турарын ба-
дыткады деп, ол демделгезин. Ко-
жуунуң чурттакчы чонунуң кижик-
бүрүзүңге 10 баш мал хамааржып
турары-биле бай. Амыдыралга хе-
рек бүгү-ле албан черлери бүрүнү-
биле ажилдап турары — эки көр-
гүзүг. Ынчангаш төрөөн кожууну-
нуң бурунгаар хөгжүлдезинге
кириген үлүг-хуузу болгаш үре-түң-
нелдиг ажилы дээш Каргы суму-
зунуң чурттакчыларынга шаң-
налдарны тывыскан.

«Тыва Республиканың өөре-
дилгезинин алдарлыг ажилдак-
чызы» хүндүлүг аттарны хоочун
башкылар Светлана Кунгаевна
Салчакка, Людмила Чырта-оол-
овна Очур-оолга, ТР-ниң Чазак
Даргазының Хүндүлел бижик-биле
кожуун эмнелгезинин санитарказы
Полина Очуровна Кара-Салга
байырлыг байдалга Ш. Кара-
оолдуң тывысканы утундурбас.

Байырлалдың солун бир кезээ
— сарлыктар чарыжына Тоолай-
лыгдан «Сайзырал» көдээ ажил-
агый бүдүрүлгезинин сарлыкчы-
лары киришкен. Аңаа бирги черни
Буян Салчактын 7 харлыг Сарала
деп шарызы алган. Роберт Демчи-
тин 9 харлыг Далбыжы барык-ла
дең маңап келгеш, ийги черни
алган. Үшкү черни Салгын-оол Ир-
гиттин 3 харлыг Кара-Хаайы
ээлгезин. Дөрткү, бешик черлери
Буян Салчактын 4 харлыг Аңгыр-
Башты биле Мерген Хондурайның
5 харлыг Очкариги үлөшкен.

Ажил-ишчи, эрес-кежээ чон
чурттаан Мөңгүн-Тайгага байырлал
уламчылап чыдып калган, а Чазак
Даргазы ажил-агыйжы херээн
уламчылап чорупкан.

Айлаң МОНГУШ.

Кызыл — Тээли — Ак-Довурак
— Мугур-Аксы — Кызыл.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ
тырттырган чуруктары.

Мөңгүн-Тайганың хоочуннары-биле.

Тудугларны ам-даа хөгжүдери
— эң кол. Тыва, чылдың түңнелде-
ри-биле кирип турар тудуглар та-
лазы-биле Сибирьде ийги черге
үнгөн. Маңаа чоннуң кызымаан
база демделгезин. Чурттаарыңга
бүгү талазы-биле таарымчалыг
кылдыр амгы үени-биле туттунган
чуртталга бажыңнарын кайда-даа
тудуп ап турарын өөрүшкү-биле
көрүп болур. Оон-биле чергелеш-
тир тудуг материалдары белет-
кээр, ыяш дилдирер биче бүдүрүл-
гелер, Кызылда тууьу бүдүрер 4
цехтер ажыттыңан. Ынаар респу-
бликаның муниципалитеттин бюдже-
динден болгаш хууда кижинин ак-
ша салышкынын кириштирип
тургаш, чедип ап турар.

Кадрлар болгаш ажилчы олут-
тар — онза кичээңгейде. Ажилдап
чоруур кижик бай-шыырак чурттаар
деп билишкенин аныяк салгалга
угаадыр. Оон бир чижээ, күш-
ажылчы мергежилдер ортузунга
мөөрейлерни эрттирип, тиелекчи
кижиге материалдыг деткимчени
көргүзөр дээни — эки эгелээшкн.

айтырылгарга харылап тура, бир
дугаарында, хереглекчи кижик бо-
дунуң ажыглааны продукция дээш
телевирни өй-шаанда төлөөн тура-
рын сагындырган. Бо хүнде Ба-
рыын-Хемчик кожуунуң чүгүлө
чурттакчыларының электри чырыы
дээш өрезинин түнү 2 млн. 739 муң
рубль четкен. Ол бүдүрүкчүлөргө,
ажыл-агыйның чаа технологиялар-
ны садып ап, бурунгаар хөгжүү-
ругне кайы хире доктор болуп ту-
рарын чондан удур айтырган. Ын-
чангаш бир демниг болуп, кады
ажылдап, өре-ширеңерни өй-
шаанда төлөп туруңар деп дилгезин.

Демниг чон — силерде

ТР-ниң Чазааның Даргазы
Ш.Кара-оолдуң ажил-агыйжы сур-
гакчылаашкынының дараазында
чери мөңгө меңгилерлиг Мөңгүн-
Тайгага эрткен. Каргы сумузуңуң
тургустунганындан бээр 85 чыл-
даан байырлалы-биле капсырлаш-
кан ажил хүннеринде республика-

лун курлавырлап, септелге, чылыг-
лаашкыны өй-шаанда чоруткан.
Кожуунуң эмнелгезинде немелде
туттунган чаа корпус ажыглалда
кирип, чонну хүлээп ап эгелгезин.
Культура одаа чаа үениң негелде-
зинге дүүштүр капиталдыг септел-
гени чорутканын караа-биле көрүп,
четпестерни ам-даа эдерин сү-
мелгезин.

Кожуун мал ажил-агыйлыг чер
болганда көдээ ажил-агыйында
күрүнениң унитарлыг 2 бүдүрүл-
гези, араттарның 4 ажил-агыйы,
көдээ ажил-агыйының 3 коопера-
тив, 741 дузалал ажил-агыйлары
бары-биле онза. Ниитизи-биле мы-
йыстыг бода малдың баш саны
7763, шээр мал 69275 баш, чылгы
мал 642 баш, 60 баш хаван бар.
Бо чылын этти 392 тоннаны, сүттү
566 тоннаны, дүктү 65 тоннага бү-
дүргөш, күш-ажылчы чедишкн-
нер-биле республика Наадымын-
даа, суму байырлалын-даа байыр-
лап эрттирип турар эрес-кежээ чон
дээрзин кожуунуң чагырыкчызы
илеткээн.

Ш. Кара-оол сумунуң эң-не
хоочун, шылгараңгай кижилери-
биле ужуражып, оларның арга-
сүмезин ап, чагыларын база хү-
лээп алган. Хоочуннар боттарының
талазындан Чазак Даргазының
ажыл-ижинге эки демдекти салган-
нар. Эрткен кыштың кадыг-дошкун
хүннеринде Чазактын талазындан
дарый кылып чоруткан хемчеглер-
ге амга чедир өөрүп чоруурун мөң-
гүн-тайгажыларның мурнундан
илереткен. Оон аңгыда кызыгаар
айтыры, Мөген-Бүрениң болгаш
республиканың Тожу дээр ышкыш
чурттакчылыг черлеринин кижиле-
рин биче буурай чоннарның санын-

Каргы сумузуңуң чыскаалы.

ШЫН, ЧӨПТҮГ ЧОРУК ДЭЭШ...

Бо хүннерде Тыва Республиканың Дээди судунун болгаш суд системаларының тургустунганындан бээр 80 чыл оюн демдегеп турар. Чоокта чаа бистик корреспондентивис Тес-Хем кожуунун суд ажилдакчылары-биле ужуражып, оларның ажил-агыйын сонургап четкен. Судьялар-биле ужуражылганың түңнелин номчукчуларывыска сонургаттывыс.

шиитпир хүлээп алыры черле дыка берге. Ынчангаш бүгү талазы-биле өөренип, шинчилеп, сайгарып көөр апар. Ажылдап эгелээш-ле эскерген чүвем ол, кижиниң салым-чолунга хамаарыштыр шиитпир хүлээп алып деп чүве дыка нарын-дыр».

Тес-Хем кожуунда сөөлгү чылдарда улуг корум-чурум, кем-

Тес-Хем судунун коллективи.

Тес-Хем кожуунун суд чери мээң четкен хүнүмде бодунун оран-савазында эвес, а шериг комиссариадының бажыңында турар болду, чүге дизе суд чериниң бажыңын септея турар. Ынчангаш кабинеттерниң аразын чуга шуугай ханалар-биле аңгылаан ийи бичежек өрээлдерде ажылдап оран судьялар-биле баштай-ла ужураштым. Ол дээрже суд ажил-херээниң хоочуну Зоя Кызыл-ооловна Ооржак биле Тес-Хем кожуун судунун даргазы Шолбан Анатольевич Ичин олардыр.

Тес-Хемниң суд даргазы Шолбан Ичин — аныяк ажилдакчы. Кызылдың № 5 школа-гимназиязын дооскаш, РФ-тин ИХЯ-зының Хабаровск хоорайда дээди милиция школызын, ооң соонда РФ-тин ИХЯ-зының Ыраккы Чөөн чүктүн юридиктиг институтун дооскан. Эркин кожунга байысаакчылап күш-ажылчы базымын эгелээн. 2002 чылда Кызыл хоорай судунга судьяның орадакчызы бооп ажылдаан. Квалификация экзаменин чедииникиниң дужааган соонда, ону Тес-Хем кожуунун суд даргазы кылдыр томуйлаан. 2009 чылдың түңнелдери-биле «Эң эки ажилдыг суд» деп республика мөөрейинге аныяк судьяның удурткан коллективи ийги черни элээн. Ол бедик чедииникин дээрзи чугаажок. Ынчангаш байырлал бүдүүзүнде оларның ажил-херээниң дугайында чугаалаштым.

— Республика чергелиг улуг мөөрейге тилекчи болуру амыр эвес дээрзи билдингир, коллективнерге байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер, Шолбан Анатольевич.

— Шынап-ла, ол биске улуг чедииникин деп бодап тур мен. Ынча хөй судтарның аразындан ылгалып үнери амыр эвес. Арга-дуржулгалыг, хоочун судья Зоя Кызыл-ооловна Ооржактың мында кирип турар үлүг-хуузу канчаар-даа аажок улуг. Ону башкым деп санап чоруур мен. Шуптувусту ажилга ол хүлээп алган. Суд даргазынга Зоя Кызыл-ооловна мени сүмелевээн турган болза, болдунары чегенчиг-ле турган боор. Зоя Кызыл-ооловнаның өөреникчизи дээрже-ле өскелерден ылгалдыг деп хүлээп көргөн боор деп билип турар мен. Черле ынчан ооң-биле кады ажылдап турар ки-

жилер шупту ажилынга харыс-салгалыг, ак сеткилдиг дээрзин эскердим. Ол хире хүндүткелдиг, бедик мергежилдиг кижизиниң чанынга багай ажылдаар улус турбас ужурулуг. Хөй чылдарда кады ажылдап турар болгаш, күш-ажылчы сагылга-чуруму быжыг, эптиг-демниг ажилдакчылар-биле ажылдап тур мен. Киж бүүзү бодунун ажилын ак сеткилди-биле кылгып чаңчыкпаан болза, эки түңнел кайын кээр боор. Дараазында мөөрейге бирги черни алып сорулгалыг ажилдаалыңар дээш, кызыдып-ла тур бис — деп, Шолбан Анатольевич Ичин коллективинге бүзүрелдин илеретти.

Шолбан Ичин бичиизинде-ле ачазының кады төрөөн акызы Игорь Демчигеевич Ичинниң (ишти хиректерниң полковнигинге чедир ажылдаан) форма-хевин чарашсынып, ону дөзөксеп чораан. Ачазы Анатолий Демчигеевич — бызаңчы, ат-сурагыг тудугжу, ооң шаңнал-макталдары-даа эмгекжок. Авазы Тамара Хувискааловна — бухгалтер. Ичиннерниң оглунун төлөптүг мөзү-бүдүштүг, эки өөредилгелиг өзеринге ада-иезиниң, полковник кырган-ачазының, авазының ачазы Хувискаал Кинзин-ович Кууларның (ол Россияның алдарлыг башкызы, хөй чылдарда Кунгуртутуга школа директорлап чораан, ооң ады-биле ол школы адаан) үлөгер-чижээ болгаш салдары улуг болганын ол сактып чугаалады.

Бо хүннерде ол шөлээде-даа болза, журналистер кээр дээн деп дыңнааш, чедип келген. Чоокта чаа бичии кыс өпоялыг болган. Ортун оглу бирги класске кирген. Улуг уруу — 5-ки классчы. Өөнүң ишти экономист эртемниг. Ооң мурнунда чылдарда шөлээлээш, чалгаарай бергеш, ажилче эрте-ле үнүп кээр турган. Ам чаш өпоя-биле ажаан-зырап хүнээр, биргиклассчының онаалга кичээлин кылдыртып турда-ла, хүннер эрткени шуут билдинмес апарган деп чугаалап ор. Аныяк удуртукчу өг-бүлезинде ааскежиктиг-дир дээрзи ооң уруг-дарыын чалтаан чугаазындан эскертине бээр чорду.

А ажилының бедик харыс-салгалыынга хамаарыштыр ол мынча диди: — «Кижиниң салым-чолунга хамаарыштыр кандыг-даа

херек үүлгедиишкinnerи болбаан. Колдуунда мал-маган оору-биле холбашкан болгаш ажил-агый-ларга хамаарышкан судтар болуп турар дээрзи билдинди.

ЧҮГЛЕ ХООЙЛУГА ЧАГЫРТЫЛЫҢАР

Зоя Кызыл-ооловна Ооржак.

Чугааны суд ажил-херээниң хоочуну З.К.Ооржак-биле уламчыладым.

— Зоя Кызыл-ооловна, силерни эң-не баштай эмчи деп танып, билип алган киж болгай мен. Тээли ортумак школазының үстүкү класстарынга өөренип турувуста, силер хып дээн аныяк-чалы кыс Бай-Тайгага ажылдап чедип келгениңерни сактыр-дыр мен. Ынчан эмнелгениң улуг коллективин Сагаан-оол Сарыг-ларович Серен-Чимит эмчи удуртуп турган. Эмнээри-даа шыырак, ниити удуртулгага-даа дыка шыырак эмчи болгай. Мен школа соонда эмнелгеге бичии када секретарь-шинакчылап ажылдаан-даа киж мен. Ынчан ол эмнелгениң ажил-агый, культу-ра, спорт талазы-биле диңмипер турган үези-ле болгай.

— Шынап-ла, баштайгы мергежилем эмчи сестразы болган. Кызылдың медицина училищезин 1969 чылда дооскаш, Бай-Тайгага ажылдап эгелээн мен. Сагаан-оол Сарыг-ларович Серен-Чимит (улуг эм-

чивис), Луиза Викторовна Булатова (оралакчызы, якут нациялыг) удуртукчуларывыс ол. Ынчан бичии-даа чай-хос чок чоруп турганывысты сактыр-дыр мен. Уран чүүл көрүл-делери, янзы-бүрү фестивалдар, конкурстар, делгелгелер дээш, киришпес-ле чүвевис чок. 1985 чылга чедир эмчи сестразы хүлээлгемни ак сеткилдиим-биле күүсеттим. Эмчи эш-өөрүм, баштайгы коллективим сагыш-сеткилимде чылыг сактышкын болуп арткан. Улуг эмчи сестразы Валентина Дандар бодунун активчи, спортчу, улус-чон-биле эп-чөптү тып билер чоруу-биле езулуг үлөгер болуп турду. Эмчи сестралары кыстар шуут эмгекжок турдувус, а эр коллегаларывыс ховар, ол дээрже Май-оол Салчак биле Маадыр Бурундукай олар-ла болгай.

Чогум-на күзелим юрист эртем чедип алыры турган. Ынчангаш бот-өөредилге-биле Красноярскиниң күрүнү университетиниң юридиктиг факультетинче өөренип кирип алгаш, Бай-Тайга кожунунуң назы четпээннер-биле ажил чорудар комиссиязының харысгалыг секретары болуп ажылдай берген мен. Аңаа 1985 чылга чедир ажылдадым.

— Юрист мергежилди канчап сонургай бергениңер ол, Зоя Кызыл-ооловна?

— Школачы тургаш-ла, улуг улустарым аайы-биле солун-сеткүүл номчурунга ынак турдум. Тыва радиону доктаамал дыңнаар бис. Ынчан-на радио эфирден-даа, «Шын» солунун арыннарындан-даа эрге-хоойлу ажилдакчыларының — судьяларның, прокурорларның дугайында ийикпе азы оларның боттарының бижээн, чугаалаан чүүлдерин дыка сонургап номчуур, дыңнаар турган мен. Ылаңгыя Долгар Ондаровна Оюн-

Ховалыгдан база суд шии канчаар хүлээп алырын ап, арга-дуржулгалыг ап тур Дээди судтун судьялары Доржуевна Куулар, Белегитовна Мачыылай, Юрийович олар ажил-херек амыдыралчы үлөгер-чи дыка хөй судьяларны келгеннер-дир ийин. Шупту культураның, хүндүткелдери чүве, оларның биле чүвези-даа чок. Кижиниң кижилерге дужа бээр оларның холунга ажылдаа кижик.

— Тес-Хем кожуунда ган боор силер аа?

— 1995 чылдың январь шилчилге дужаал-биле келгеним ол. Самагалдай бын ноян кудумчузунда жыңга суд чери турган. Аңаа эгелээш мен. Ынча ажилдакчылары-даа эвээш Ийи секретарь, бир суд куу бир таңныылдыг бис. Аңаа ажылдап турар коллегашупту аныяктар: судья Мөңгүн-ооловна Ооржак, дузалакчылары Татьяна Болат-оол, Айлаңмаа Давидовна Кара-оол база суд секретары Сайлыкмаа Шожаловна Сайлыкмаа Шожаловна м. деңге ажылдаан, ам 15 ч турары ол. Ниитизи-биле лаарга, коллектив ажилгынайралдыг бис. Аныяк Шолбан Анатольевич Ичин ажилга тааржыр кижик, нег сөглээн сөзүңге ээ чаңчыккан.

— Ажил-амыдыралыңыңа делгеренгей таны болур силер бе, Зоя Кызыл-ооловна?

— Судтар дугайында чүт мен, ол билдингир. Нарын Кандыг-даа таварылгалар лаар. Чай шуут чок, хосту эвээш. Байгы документке ажылдаар, номчуттунар мындыр мен. Ажил баш көдүр бербес боор-дур. Шөлээ харын ол-бо улуг хоораа дыштанып чедер-дир мен. оолдуг мен, ол ам эр болгтайны медицина универс дооскан.

— Юрист мергежилди да аныяктар дыка хөй шилип ап турар апарган Юрист кижик кандыг болуп лугул, оларга чүнү сүм силер, Зоя Кызыл-ооловна?

— Шынчы, ак сеткилди-лынга бердинген болуру Чаңгыс частыргынын, чаңгыс безин артында бир-ле кы салым-чолу турар болгай. гаш харысгалга дыка улуг дентилеп тургаш-ла, хоорумнерни эки хандыр өөрени литература-биле таныжып, билиг-биле чепселенир Судья-даа, прокурор-даа хоойлуга чагырткан турар у Ынчангаш эрге-хоойлуга ырышкан документтерни эи дыр өөренир апар.

Ажил-агыйжы чугаавысты дооскаш, Тес-Хем суд капитал септелге чоруп турар оран-савазын сонун көөрү-биле чеде бердивис. Ырактан чоруп оран каракка илдигип келир улуг, чараш бажың болду. девискээрин долгандыр херимнээни безин бир түс көрүштүг.

Иштинге кирип кээривиске, тудугжулар чай чок даан турлар. Каш хонуктан бээр ажылды доозупта олар чугаалады. Өрээлдер делгем, чырык, амгы шаа дүрүмүн езугаар капитал септелгези кылдынган, ам иштиги үүрмек ажилдары арткан болду. Чап-чаа техник дериг-херекселдер-биле дериттинген болур, магалыг хонукту амгы олары соок өрээлдеринге шыдажып эр ооң соонда-даа амыраар улус-тур.

Улуг юбилей уткуштур байыр чедирбишаан, чорук кезээде делгереп турарын чедип алып дээш са турар күжү хилис барбазын деп күзеп байырлаштыр Светлана БАЛЧЫР, «Шынның»

ТӨРЭЭН СУУРУМ, ТӨРӨЛ ЧОНУМ САКТЫП ОРА...

Уланчызы. Эгези № 112
солунда).

3. Совхозтун «Совхозу»

ир-тээ колхозтун, суурнун
илекчилеринин дугайында
чоруп турар болганда, Сундуй
дирнин үезинде тудугга
ител, кады ажылдап чораан
мээн акым Дыртый-оол
нун дугайында маңаа каш
кирери чугула. Улус ону
«Дыртый» дээр турган, чүге
«Улуг-Дыртый» деп киж
ораан — ол болза акымның
и, Чамаа угбазының өөнүн
Сөөлүнде Берт-Даг улузу
база бир шолла ат берген:
тун «Совхозу». Чүргүй-оол
ку аттыг совхозтун завхозу
лагый эргелекчизи боорга,
ыр дорту-биле адай бер-
ол чүве.

Дыртый-оол Чооду —
та МАЭ, ЧАЭ-лерни, оон
«Тук» колхозту организас-
тузукан хоочуннарның би-

ил кээримге (мен ол акым
кен мен), акым самбың хап,
нып орап киж чүве, садыг-
чорду. Теректиг-Хемнин
салышкан тудугжуларның
и. Тудугнун саң-хөө, бух-
жылын кылып кижизи ол.
озту совхоз чедир, суурн
хоз төвү кылдыр сайзы-
туп, тудугга он ажыг чыл-
кылдаш, совхозтун эконо-
мын кол адыры болур хой
хөгжүдөр дээш акым, чең-
кезек үеде көдээже үне
кой малдал база чордулар.
лаашка үлгерлиг чаа ка-
лын кыштадып, Шыжыма
Хараалыг-Хем иштинге
Дивээлиг-Хемге казаглап,
ды совхозунга өстүрүп
н.

нде суурга катап кээп,
ажыл-агыг эргелекчизин
ады. Ол ажылынга амы-
ың сөөлгү хуннеринге че-
ан болган. Дыртый акым-
инде хөй ажылчиннарлыг
й: столовая, хлеб быжы-
аа, картофель шыгжаар
өл тараа шаңы, складтар
Ол бүгү шупту суур тө-
т херим иштинде — тус-
ыылдыг, улус эрттирер
таштыг — анаа бүдүн суур

чоннун, машина-техника-
мын-ла чери ол. Совхоз-
р садындан эгелээш, сто-
Тесте, Сарыг-Талда,
да сиген бригадаларын,
та, Хараалыг-Хемде,
да, Теректиг-Хемнин ол
а хой кыргыыр пункту-
аачызы Дооп Күрү-биле
л тургаш, аш-чөм дээш,
керек чүүлдер-биле хан-
еттигип турар улус-ла

нде совхозка чаа хлеб
машина кээрге, ону Ле-
рынай мунуп турду, мал
кизи — Чайнаа акый
дээр).

туттунган турган дыка
тудуглар ам чок, чүгле
арткан. Берт-Дагга өг-
совхозка — мен инже-
ишти Чурумаа Салчак-
омнап ажылдай бергеш,
искалда акым сугга
ке, аажок өөрүүр, ажыл-
айтырар. Бичин арага
анда, меңээ дашканы

сунар, ынавазымга: «Бир дугураан-
ны аптар, ажырбас, кара уйгу алыр-
да эки» — дээр. Аайынга кирип,
ижипкеш ораарга, элээн болганда
база сунар: «Бо чүге мынчап бар-
дың, акый, чаңгыс дугураан дидиң
чоп» — дээримге: «Чүү-даа чүве
эштиг боор, эжевит, ооң соонда
бербес мен» — дээр. Ооң соонда,
шынап-ла, кижээ арага бербес
кижи.

Сөөлүнде эш-өөрүмге ойнай-
сылдай: «Акым мени ийи дугураан
ижер кылдыр өөредип каан чүве»
— дээр чораан мен. Шынап-ла, ара-
ганы улуг-ла хүндүлөвөс киж мен
— акымның өөредип кааны ол
боор ийин.

Ченгем Күске Дүшпүн-ооловна
— кончук кежээ ус-шевер киж.
Аажок аш-чөм кылыр, школа-
выска поварлап шаг болду. Улуг
поварывыс Саар угбай, эң баштайгы
школага хлеб быжырыкчызы Дар-
баа ирей олар үжелээн кады ажыл-
дап турдулар. Ченгем орус чон-
биле, ылаңгыя орус башкылар-
биле, аажок эдержир чораан.

Бистин башкывыс Зоя Иван-
овна, ооң авазы Стюра кадай-биле
дыка эдержир, ынчангаш орус чем-
нер кылыры аажок. Башкы ховуга
орус комбайннерларга чем кылып
берил-даа турду. Акым ынчан хову-
нун учетчиги чүве. Ынчангаш ченгем
шала-була орустаар, улус ону кезек
«Орустаар-Күске»-даа дижил тур-
дулар. Уруглар садигинге база
ажылдап чорду.

Картофель, ногаа өстүрер, мал-
маган азыраар, кылбазы чок ки-
жи. Ооң уламындан боор, херээ-
женнер даргалап турганы база бар.

Акым, ченгемнин бажыңыга
бистер, эмгежок хөй дунмалары,
школаже чоруп өөренип өстүвүс.
Ынчан бажыңывыска бистерден
аңгыда, бызаалар, дагаалар, эник,
моортай дээш, шупту бүрүн чурт-
тап турар чүве ийин! Тооланы база
эндерики өстүрүп турду.

Ам сактып, чугаалажып кээри-
виске, Күске ченгем бодунун үези-
ниң база бир депшилгелиг херээ-
женнеринин бирээзи чораан-дыр.
Дайын үезинде, 1942 чылдың март-
8-те, совет шериглерге дуза көргү-
зер дээн тыва улустун изиг күзелин
деткири-биле Самагалдайдан
Кызыл чедир хаактыг маңнаанын
сактып, меңээ чугаалап орган чүве,
шынап-ла, ол эрестиг херээжен-
нерниң 180 км черни Кызылга че-
дир маңнап эрткеннин дугайында
материалдар архивте бар чорду.

Боттарының төрээн ажы-төлү
эвээш болза-даа, төрөлзирек, буян-
ныг улус болгаш оларның азырап,
өстүрүп каан уруглары, дунмалары
бистерниң ажы-төлдери вис эндери
болган. Оларның уруу Лидия Чоо-
дуннааның (кожуунун Төлээлек-
чилер хуралында ажылдап чоруур)
ийи уруу — Лилия Георгиевна (ко-
жуунун ХБАБ эргелекчизи), Лена
Георгиевна (кожуунун казначей-
ство даргазы) — бо чылдарда ий-
тээш, 4 чараш, чаптанчыг кыстарны
авазыңга хайырлааннар! Ынчангаш
Самагалдай, Берт-Даг улузу ону
«ийистер кырган-авазы» дээр
апарган!

Улуг оглу Виктор Чоодуевичи-
ниң оглу, Шолбан Викторович,
кедергей шевер холдуг кезер эмчи
болган. Амгы үеде Улуг Хуралдың
Хоойлужудулга палатаның депу-
тады.

Акымның чогуу каяа жүк-
бижикке, бухгалтерге өөренип
алганы билбес мен. Ооң өөренип,
кандыг-бир курстар эртип чораа-
нын-даа көрбээн мен ийин. Оозун

бодуарга, хамык чүвени боду өөре-
нип алган хире. Самбыңга, садыг-
лаарыңга харын, ылап-ла, акызы
Ушаа-Бижээчи өөредип каан хире,
оон боду анаа кара угаан-биле
мергежип чоруй барган киж боор

Кара-оол Лопсанович Лапчаа СЭКП райкомунун бөлүк
ажылдакчылары-биле турары.

ийин ол. Бодунун кызымаа-биле,
ажылгыр, төлөптиг аажы-чаңы-биле
бөдүүн, дооскан эртеми чок эр, бо-
ла колхозту, совхозту удуртуп
чораан ат-сураглыг даргалар,
колхоз даргалары — Григорий За-
харов, Чооду Байырович Биче-оол,
совхоз директорлары — Чадамба
Хүрөң-оолович Ооржак, Павел Хо-
валыгович Балчыр-оол, Начын-оол
Донгакович Балчыр-оол олар шуп-
тузу-биле үре-түнелдиг, эгин кожа
ажылдап, харын-даа оларның оң
холу бооп чораан.

4. Эң баштайгылар

Тес-Хемде, Эрзинде ат-сура-
лыг механизатор, трактор брига-
дазының бригадири чораан Чооду
Тегерикпеевич Сюроту билбес
кижи чок деп болур. Ол — Тес-
Хемде эң бир дугаар тракторист.
Ооң бригадасынга районда эң бир
дугаар херээжен трактористер
Лена, Дуня, Хая-Шии олар ажылдап
чордулар.

Амгы үеде хоочун механизатор
Чооду Тегерикпеевич Кызыл ко-
жуунун Черби суурда амыдырап-
чурттап орап чорду, ооң бажың-
балгадынга кирип, эрткен-барганы-
высты шаанга кири хөөрештивис.
Байгы күжүн хараманмай чорааш
байдып, көдүрүп каан колхозун,
совхозун, кады ажылдап чораан
эш-өөрүн, чаңгыс чер-чуртугларын
сактып, оларның дугайында чугаа-
лап орда, угааны чарт хевээр, ам
удавас 80 харлаар хирезинде чүве-
ни утпаанын магадап ордум.

«Ленин» колхозтун база бир ат-
сураа динмирет турган трактор
бригаданың бригадири Андрей
Араваа дээрзи чораан. Ол брига-
да-ның ажылын бо-ла мактап, радиога,
хуралдарга чугаалаан турар чүве.
Ону дыңнааш, адазы кырган ашак
бичи арага ижипкеш, ээрий
бергенде мынча деп чугааланып
органын дыңнаан мен: «Мээң бо
оглум ат болган киж-дир, ам тра-
кторга-даа олуруптарга, тыргайны-
ла бээр, машинага-даа олуруптарга,
хырыңайны-ла бээр. Ажар ному
база төнгөн оол-дур ийин».

Шынап-ла, А.Араваа акый кан-
дыг-даа тракторну, машинаны му-
нуп билир киж турган ийин.

Оон аңгыда Берт-Дагның эң
баштайгы трактористери — Көкүү
Салдаа, Михаил Коштай-оол,
Айыыжы Сүлдүм, Алдачы Бугал-
дыр суглар турган.

Олар шуптузу Самбуу башкы-
ның Самагалдай МТС-инге 1949

чылдың декабрь — 1950 чылдың
чазында, ол МТС тургустунары
билек-ле өөреткен трактористери
ол. Баштайгы 35 кижилиг бөлүктү
март айда, а дараазында 42 кижини
майда доостургаш, Тестин, Эрзин-

сөөлгү чылдарда О-Шынааның чаа
клувунга, Тываның кино четкилери
дүже берген-даа болза, хөй
чылдарда ажылдап, мергежилнге
езулуг-ла бердингенин бадыткаан
кижи.

Дагба Намчыловичинин өөре-
дип каан өөреникчилери мырыңай
эндери. Бистер школага өөренип
турувуста, Дагба-механик бөлгүм
ажыдып алгаш, аңаа хөй өөреник-
чилерни өөреткен. Чүгле Гера Дар-
ма (Чолдак-Гера дээр) бис ийини
чолдак, аппаратка четпес-тир силер
дээш хүлээп албаан киж.

Ооң доостурган киномеха-
никтери сөөлүнде районга хөйү-
биле ажылдап турдулар. Оларның
чижээнге Бады Делегнин, Доржу
Балзанайны, Байыр-оол Делегнин,
Владимир Чамзырайны айтырга-ла,
четтир. Ооң Новосибирскиге кады
өөренип дооскан эжи, Чунмаа угбай
(Даржай-оол Уштулаңның авазы)
база эки ажылдап чорду.

Берт-Даг суурнун эң баштайгы
радици, харылзаа ажылынга бүгү
назынында ажылдаан чаңгыс чер-
чуртуувус Дончун-оол Петрович
Чөмбүрүктү канчап демдеглөвөс
боор.

Эң бир дугаар чурук тырттырар
кижи (фотограф) Сергей Тас
башкы-ла болгай! Ол үениң чурук
тырттырары, ону чууру, үндүрери
амгы үеде чурук тырттырары ыш-
каш эвес, чымыштыг, хөй күш, үе,
акша-хөрөңги үндүрер ажыл-ла
болгай. Адак дизе дүне удувас,
хондур чурукту чуп тура хонар. Ол
хире берге ажылын Сергей Тас бүгү
назынында кылып келди.

Сумунун эң бир дугаар садыг-
жылары: Лапчаа (Чавыс-Панза-даа
дээр), Ушаа (Бижээчи) алышкылар,
У-Шынаадан Яндак-оол — садыг-
жы, О-Шынаадан — Хажылай са-
дыгжы олар.

Эң бир дугаар «чиик-кара»
(«Москвич-402») мунган киж —
Биче-Күр деп мээн акым киж.
Шын адын Күрү-Хуурак дээр. Ол
1961-1962 чылдар үези турган
боор. Айт-малга, эзер-чүгенге
дендии ынак, езулуг-ла тыва эр
кижи ол ийин. Тыва эр кижинин
эдилээр эт-херексели — мөңгүн
эзер-чүген, оттук-бижек, сыдым,
кижен ол акымга чоруур. Айт чел-
дээр, айт дүктээр деп ажылдарны
колхозчуларның ол аалга дангаар
кылып чораанын көрүп келген мен.

Чадаг-тергени суурга бир ду-
гаар мунган аас-кежиктиг эрлер
Сарыг-оол биле Иван Артына
халышкылар чүве, оларның аказы
Алексей Артына ону оолдарыңга
кымны-даа мурнай садып берген.

Хая-Маадыр Санааның чугаа-зы-
биле алырга, Дажысан ирей чадаг-
тергени Кызылдан садып алгаш,
Берт-Дагга кири мунуп келген.
Мотоциклди база ынчанган киж
дээр чораан. Ирей боду, ооң оол-
дары техникага кончук салымныг,
ус-шеверлер дирип, чонунга мак-
тадып чордулар. Сөөлгү чылдарда
Дажы-Сан ирей Тес-Хемге болгаш
Эрзинге машина деңзилерин база
пилорамаларны тургузуп турду.
Ооң оглу Таакпан мотоциклдер, ча-
даг-тергелер септеп турда, аңаа
денежир киж чок, ам ооң оглу
Ролан ачазын дөзөөн шевер —
кожуунун хамык чолаачылары
автомашиналарын аңаа кылдыртыр,
шынап-ла, хөөрөм чокка ындыг
ийин! База бир оглу Далай-оол —
улуг чолаачы, мен совхозка ин-
женерлеп ажылдап турар үемде
автомеханиктеп ажылдап чорду. Ам
ол акыйның уруу Саяна Чичикина,
Кызылда хууда таксопарк ээзи,
ачазының херээн уламчылап турар,
чаражын көрүңер даан!

Кара-оол ЛАПЧАА.

(Уланчылыг).

Школа назыны четпээн уруглар албан чериниң
ажылдакчыларының хүнүнге

ЧАШТАРГА ЫНАКШЫЛ-БИЛЕ...

2010 чыл – Башкы чылы. Бо чылын өөредилге шугумунун чымыштыг ажылын күүседип чоруур кижилерни деткип турары дыка өөрүнчүг-дүр. Олар дээрге ажы-төлдү эртем-билиг-биле чүглендирип чоруур башкылар-дыр. Башкының ажылы – буянның мергежилдерниң бирээзи болгай, ооң ажылы үнелеп четпес. Олар бистин ажы-төлүвүске боттарының ынакшылын, билин, бердингенин сөңнеп чоруурлар. Ынчангаш бо чүүлү бижип эгелээним чүл дээрге база бир башкы дугайын бижикседим.

Антонина Оюновна Ооржак бичини, школа назыны четпээн уруг-

ларны кижизидип, өөредип турар. Ол амыдыралдың эге базымын Кызылдың № 20 дугаар уруглар садына дузалакчы башкы болуп эгелээн. Ажылдавышаан 1979 чылда Кызылдың башкы училищезинче кирип алгаш, ону чедишкенин доозуп алган. Башкы эртемин чедип алгаш-ла, ол-ла ажылдап турган уруглар садына кижизидикчи башкы болуп ажылдай берген. Антонина Оюновна — ынакшылы-биле чаштарга бердинген башкы. Оон амыдыралының аайы-биле Кызылдың № 24 дугаар уруглар садына ажылдай бергеш, амгы бо хүннерге чедир ында үре-түнелдиг

ажылдап, бичини уругларны өөредип кижизидип чоруур.

А.О.Ооржак ажылынга бердинген, кызымак болгаш чаштарны кижизидер база чедишкенин ажылы дээш шаңнал-макталды-даа ап чоруур. Бо ажылдап келген үезинде безин чеже чаштарны школаже үдөвээн дээр. А ол ыш-каш аныяк башкыларның дагды-ныкчызы болуп, арга-сүмезин кадып чоруур биче сеткилдиг башкы. Ол — өг-бүлелиг, 3 оолдун ынак авазы. Ынчангаш Башкы чылында бүгү-ле башкыларга чогаадыкчы чедишкенин күзедим.

Лада МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Хоойлунуң чаа негелдези

ПРОТОКОЛДАРНЫ ТУРГУСКАН

2010 чылдың сентябрьда республиканың сес сумуларына хамаарыштыр административтик протоколдарны тургускан. Ооң чылдагааны—кижилер дугайында хуу медээлер-биле ажылдап турарының дугайында Харылзаа, информация технологиязы болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле Федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелелинче (Роскомхайгааралдың Тыва Республикада эргелели) дыңнатпааны болур. Федералдыг бо албанга хоойлу езугаар кижилерниң хуу медээлерин янзы-бүрү хажыдышкыннар кылырынга ажылаар чорукка удур хайгаараар хүлээлгени онааган.

«Кижилерниң хуу медээлерин камгалаары — ооң хуу амыдыралының дугайында медээлер-биле ажылдап тургаш кижиниң эргелерин болгаш хосталгаларын, ооң иштинде хуу амыдыралга, бодунуң болгаш өг-бүлезиниң чажыттарынга дээп болбас чорукту камгалаары болур—деп, Роскомхайгааралдың Тыва Республикада эргелелин күрүне хайгааралының

болгаш контролюнун килдизинин начальниги Буян Куулар чугаалап турар.—Хуу медээлер дээрге чүгүл ооң фамилиязы, ады, адазының ады эвес, кижиниң адреси, телефонунуң дугаары, өг-бүлө, социал болгаш өңчү-хөреңги байдалдары, оон туржук, фото-чуруу база хамааржып болур».

Доктаамал келир аалчылары-биле болгаш дилег кириген кижилер-биле ажылдап турар бүгү юридиктиг черлер болгаш хуу сайгарлыкчылар тускай камгалал хемчеглерин 2006 чылда хүлээп алдыган «Кижилерниң хуу медээлерин камгалаарының дугайында» хоойлу езугаар алыр ужурлуг. Кижилерниң хуу медээлери-биле ажылдап турарының дугайында дыңнадыгны Роскомхайгааралдың Тыва Республика эргелелинче кириери алдыган хемчеглерниң бирээзи болур.

Эргелелдин удуртукчузу Мөңгүн-оол Кууларның чугаалап турары-биле алырга, чыл төнчүзүнге чедир республиканың бүгү муниципалитеттеринге хыналданы эрттирер.

«Тывада ыңдыг ажыл кылып турар бүгү черлерниң удуртукчуларындан кижиниң хууда медээлери-биле ажылдап турарының дугайында дыңнадыгны бистин эргелелче чорударын дилеп тур мен. Дыңнадыгның майында мындыг кол чүүлдер кирген: организацияның ады болгаш адреси, кижиниң хуу медээлери-биле ажылдап турарының сорулгазы, хуу медээлерниң категориялары, эрге-хоойлу үндезиннери болгаш ажылдап турар аргалары. Бир эвес кандыг-бир айтырыг тургустунуп келир болза, инспекторлар тайылбырлап бээр болгаш дыңнадыгны канчаар шын долдурарын көргүзүп бээр» — деп, специалист Айлана Сембиль чугаалады.

Дыңнадыгның хевир-майыын эргелелдин <http://17rsoc.ru> деп сайтында кириген. Тайылбырларны 2-02-99, 2-28-06 деп телефон-нардан азы онлайнның ICQ режимин дамчыштыр 429737311 деп номерден, а ол ышкыш куулар test@list.ru, ailanka@mail.ru деп адрестен билеп ал болур.

Алимаа КОРОЛЕВА.

Олча-омактыг болуң

КУСКУ-КЫШКЫ СЕЗОН АЖЫТТЫНГАН

2009 чылдың июль 24-те «Аңнаашкын дугайында бол аңнаашкын курлавырларын камгалап арттыларының дугайы болгаш Россия Федерациязының чамдык хоойлужуду актыларына өскерилгелер кириериниң дугайында» №209-Федералдыг хоойлуга дүүштүр база 2009 чылдың январьда Россия Федерациязының Чазаның «Аңнаар кылды көрдүнген дириг амытаннарны аңнаарының дугайында» №1 доктаалыга, 2010 чылдың сентябрь 2-де Тыва Республика Чазаның Даргазының «2010 чылдың август 1-ден 2011 чылдың август 1-ге чедир үеде Тыва Республиканың девискээри аңныыр курлавырларын аңнаарының лимидин бадылаары дугайында» №146 Чарлыгына үндезилээш, Тыва Республика Аңнаашкын болгаш балыктаашкын талазы-биле кур комитети 2010—2011 чылдарның аңнаашкын сезонунун Тыва Республикага ажыттынганын чарлаан. Ол талазы-биле үндүр дужаал езугаар дараазында аң-мең аймаан аңнаарың хуусааларың мынчаар тодараткан:

- хүрөң адыгны — 2010 чылдың октябрь 1-ден 2011 чылдың февраль 28-ке чедир;
- те-чуңманы — 2010 чылдың октябрь 1-ден декабрь 31-ге чедир (эр-кызы, назы-хары хамаанчокка);
- бо чылын төрөөн черлик кыс хаванны—2010 чылдың октябрь 1-ден декабрь 31-ге чедир;
- бир хар четпээн черлик хаванны — 2011 чылдың январь 1-ден февраль 28-ке чедир;
- буур-буланны, сыын-мыйгакты — 2010 чылдың октябрь 1-ден 2011 чылдың январь 15-ке чедир (эр-кызы, назы-хамаанчокка);
- элик-хүлбүстү — 2010 чылдың октябрь 1-ден декабрь 31-ге чедир (эр-кызы, назы-хары хамаанчокка);
- тооргуну — 2010 чылдың октябрь 20-ден 2011 чылдың январь 15-ке чедир (эр-кызы, назы-хары хамаанчокка);
- кишти — 2010 чылдың октябрь 15-тен 2011 чылдың февраль 28-ке чедир;
- ак коданны — 2010 чылдың сентябрь 15-тен 2011 чылдың февраль 28-ке чедир;
- дүктүг аңнарның өске хевирлерин (диинни, асты, күзөн, норканы, дырбактыгны, чекпени) — 2010 чылдың октябрь 1-тен 2011 чылдың февраль 28-ке чедир;
- күшкүлдү, күртүнү, кара кушту, ак торлааны — октябрь 2-ги субботаындан 2011 чылдың январь 31-ге чедир;
- бора торлааны — 2010 чылдың октябрь 15-тен 2011 чылдың январь 31-ге чедир.

«Энергострой» КХН

Кызыл хоорайның «Энергетиктер» микрорайонунда 11 дугаар бажыңда чаа 30 квартиралыг, чурттаарыңа аажок таарымчалыг квартираларны садып тур.

1 өрээлдиг квартира—
44 дөрбелчин метр;

2 өрээлдиг квартира—
72 дөрбелчин метр.

Соңгаларын пластиктен кылган. Чылыг дамчыдылганын, изиг болгаш соок сугларны квартиралар аайы-биле санап турар.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2а,
телефоннары: 4-85-29.

Мобиль телефоннар: 8-923-268-9073, 8-905-920-4101.

БОДУНУҢ КВАРТИРАЗЫ БОЛУР!

«Ипотека агентилели» ААН болгаш Россияның Ажаалга банкызын дамчыштыр ипотека чээлизин берип турар.

ДЫҢНАДЫГЛАР

Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожуунуң чагыргазыңче хамааты Борис Баянович Монгуштан кыштаг тудуп алыры-биле Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Алдан-Маадыр сумузу, Баян-Кол хемниң Адыр-Даг-Аксы деп черде (адресстиг, уг-шии билдингир) ниити шөлү 11 гектар чер участогун арендага бээрин дилээн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаанындан бээр 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдиришкенин дараазында адрессте хүлээп ап турар: Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун чагыргазы.

Тыва Республиканың Сүт-Хөл кожуунуң чагыргазыңче хамааты Шолбан Бопуякович Ооржактан кыштаг тудуп алыры-биле Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун, Алдан-Маадыр сумузу, Көк-Сайыр деп черде (адресстиг, уг-шии билдингир) ниити шөлү 10 гектар чер участогун арендага бээрин дилээн билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээни парлаанындан бээр 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдиришкенин дараазында адрессте хүлээп ап турар: Тыва Республика, Сүт-Хөл кожуун чагыргазы.

«ШЫН» СОЛУННА ДАМЧЫШТЫР

Бистин ынак ававыс Гал Яковлевна ООРЖАКТЫ оршударыңа материалдыг бол моральдыг деткимчени көргү-ТР-ниң Чазанга, ТР-ниң Өөред-ямызыңа, сайыт П.А. Мор-туң бодунга, Кызыл хоорайны-риязыңа, мэр В.Т. Ховалыгын-дунга, хоорайның социал кам-департаментизинге, ОШАККИ №12 школань коллективинге, ректору Людмила Шаңгыро-Тас-оолдун бодунга, Кызыл-кырганнар болгаш инвалид-бажың-интернадының колл-тивинге, СПИД-ке удур төлк-релдеривиске болгаш эш-өө-вүске, ававыстың хой сан-өөреникчилеринге, чаңгыс ч-чурттугларымыска улуг өө-четтиргенивисти илереттивис-Силерге черге чедир гейдивис.

Уруглары болгаш төрөлдөрү

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, оочулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 7610. Чагыг 115. Номери парлаалгаже дужааганы: график

езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО «Тыва-Кредит» Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 301018107000000000740 БИК 049304740 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылг болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортоа-Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «ШЫН» солунну 2009 чылдың май 14-те эде бүртүккөн. Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).